

ХАРАКТЕРНИ ЧЕРТИ НА КНИЖОВНОСЛАВЯНСКИ ЕЗИК РУМЪНСКА РЕДАКЦИЯ (XIV—XVI в.)¹

ЛУЧИЯ ДЖАМО, ОЛГА СТОЙКОВИЧ, МАРИЯ ОСМАН, ЕЛЕНА ЛИНЦА,
МИХАЙ МИТУ

1. УВОД

В историята на румънската култура от XIV в. до XVIII в. преобладава т. н. «славянско културно влияние». Този период се характеризира чрез употреба на румънска територия на книжовнославянски език, румънска редакция, като официален и култов език. Въведен най-напред в черквата, едновременно с приемането от румъните на славянската литургия, старославянският език става, след появяването на румънските княжества, канцеларски език, употребяван за домашни нужди (в дипломатията е служел и латинският). Броят на документите, писани на книжовнославянски език, румънска редакция, от преписвачи, принадлежащи към румънска славянска школа, се изчислява над 7000. Освен това, в продължение на тези четири века на славянско културно влияние у нас, са преписани определен брой исторически трудове (хроники, и пр.), юридически (правила, номоканон), религиозни (служебни книги, жития и др.) и белетристични (апокрифи, поучителни книги). Много от тях са били преводи от гръцки оригинали или преписи от различни славянски редакции, главно южнославянски. Писари на тези трудове са били в началото чужденци, най-вече български или сръбски калугери, избягали в Румъния поради турското нашествие, а в последствие и румъни (с постепенното развитие на славянски школи в Румъния). Малък е броят на оригиналните румънски ръкописи.

¹ Статията е изработена както следва: *Увод* — Михай Миту, *Фонетика (Влахия и Молдова)* — Мария Осман, *Фонетика и морфология (Трансилвания)* — Елена Линца, *Морфология (Влахия и Молдова)* — Олга Стойкович, *Лексика* — Лучия Джамо.

Всичко това, заедно с канцеларските грамоти и печатаните славянски книги от XVI в., увеличава общия брой на познатите славяно-румънски текстове до 10000, по голямата част от които произхождат от Влахия и Молдова и малък брой от Трансилвания.

Употребен в неславянска среда и под най-разнообразни езикови (славянски и неславянски) влияния, езикът на тези текстове представя цялостно, но разнородно явление, в което старославянският елемент е видоизменен и допълнен в речника и граматичния строеж както с елементи от други редакции (среднобългарска, сръбска, руска), така и с елементи от румънски език. Румънският език от XVI в. все повече навлиза в политическия и културния живот на княжествата, измествайки изцяло книжовнославянския език през втората половина на XVII в.

Днес въпросът за характера на езика на грамотите може да се смята в общи линии решен в смисъл, че той е славянско-румънски тип с южнославянска основа, употребяван с някои различия в Влахия, Молдова и Трансилвания, т.е. с три разновидности, «подтипа».

За да имаме по-ясна представа за особеностите на румънския книжовнославянски език, необходимо е ясно да се разграничава славянското езиково влияние (южно и източнославянско) върху румънска територия, като същевременно се подчертае началния момент, степента на неговата интензивност и разпространение.

Все с оглед на това необходимо е да се държи сметка и за различията между езика на книжнината, предназначена за нуждите на църквата и канцеларския език.

Книжовнославянски език румънска редакция се е изучавал преди всичко в книжовните школи при манастирите¹. С течение на времето подобни школи се създават и при канцеларските княжества. Писарите на църковни ръкописи, включително и на повечето от историческите, юридически и белетристични произведения са били в своето мнозинство свещеници. Преписвачите запазвали традиционните езикови форми толкова повече, че имали работа със стереотипно съдържание (особено при църковно-религиозните съчинения). Съвсем друго е било положението при езика на канцеларските документи. Разбира се, както и при църковно-религиозните и др. произведения, румънският книжовнославянски език, на който са писани тези канцеларски документи, е бил също език литературен, писмен преди всичко. Малцина го разбирали (само върхушката на господстващите класи, свещеници, преписвачи и някои бойери и търговци) и още по-малко го говорили. Но за разлика от църковните ръкописи, писани най-вече от свещеници, грамотите са създавани в княжеските и бойерските канцеларии в повечето случаи от светски лица. Имена като Тоадер, Продан, Добрул, Кристя, Вулпаш и т. н. в Молдова, не са били калугерски имена². В княжеските и бойерски домове е имало, освен румъни, и преписвачи от чужд произход — българи и сърби във Влахия, руси, украинци и

¹ *Viața feudală în Țara Românească și Moldova* (sec. XIV—XVII), București, 1957, стр. 507—508.

² *Istoria României*, II, București, 1962, стр. 667.

поляци — в Молдова. За разлика от църковната и юридическа книжнина грамотите отразяват една съвсем друга действителност. Те хвърлят светлина върху условията на феодалната действителност в румънските княжества (продажби и покупки на земя и села, предаване във владение, или потвърждаване на собственост, всякакви спорове, привилегии дадени от князе на феодали или търговци, послания и др.). На подобно разнообразие в съдържанието на тази книжнина бе чужда традиционната църковна терминология. За изразяване на тази действителност, повечето светска, бе нужен речник, черпан от живата румънска реч и от езика на съседните славянски народи или от други езици — латински или немски (повечето случаи через славянско посредничество).

Книжовнославянският език, румънска редакция, има южнославянска езикова основа, със среднобългарски и сръбски елементи във Влахия и източнославянски и полски — в Молдова. Не е изключено, а напротив, предполагат се и взаимни влияния, като се има предвид отношенията между трите румънски области. Така, например, може да се говори за среднобългарски и сръбски елементи в езика на молдавските грамоти. Тези елементи, резултат на взаимни влияния, не са обаче характерни, а случайни и в повечето случаи могат да се обяснят с произхода на преписвача, с характера на документа или предназначението му.

Най-важният елемент обаче, който ясно характеризира книжовнославянският език, румънска редакция, за разлика от другите познати редакции, е наличието на румънски езикови елементи. Тези елементи, с течение на времето стават все повече и обхващат не само речника, но и граматическия строеж. Естествено техният брой е голям и в областта на ономастиката и топономастика.

Сложният и разнородния характер на книжовнославянския език с елементи от всички славянски езици — среднобългарски, сръбски, руски, украински, полски — се обяснява със специфичните исторически условия, при които се е развила канцеларската книжнина и дипломатика у нас от XIV до XVI в. Към тях трябва да се прибавят и елементи от говоримата румънска реч, а също и от споменатите неславянски езици (в речника). Всички тези елементи са възприети по устен или книжовен път.

Мнението на някои изследвачи, което възприемаме в настоящата работа е, че под понятието книжовнославянски език, румънска редакция, разбираме преди всичко езика на славяно-румънските грамоти, вземайки под внимание и данните от църковно-религиозна книжнина, до колкото те закръглят целостната представа за този език.

Изтъкнатите по-горе съображения позволяват да се говори за румънска редакция на книжовнославянския език, поради обстоятелството, че тя съчетава в себе си елементи на почти всички познати редакции, съчетани и с местен румънски елемент, различен от всички останали.

Пръв който се е занимавал с проучвания на славяно-румънските грамоти, е Ю. И. Венелин (1802—1839) в неговата работа *Влахо-българские или дако-славянские грамоти*. Започната в 1832 год., след

предварителни проучвания в Румъния и България и появила се в 1840 год. в Петербург, тя бележи началото на изучаване книжовно-славянски език, румънска редакция. Венелин прави разлика между влахо-български грамоти, писани на «обычном болгарском наречии» и тези от Молдова, писани на «языке южнорусском» (стр. 319). Той изтъква някои български особености в Молдова и някои сръбски във Влахия (стр. 131—132, 165—166, 236—239). След Венелин голям брой румънски и чужди учени дадоха ценни приноси за изясняване характера на езика на славяно-румънските грамоти. От първото изследване в тази област до днешните по-цялостни и задълбочени проучвания, бе изминат дълъг път. Едни изтъкваха повечето българското влияние (Л. Милетич), други — сръбското (И. Бърбулеску), трети — руското (И. Богдан). Споровете, които се водеха, бяха повечето около проблема за сферата на разпространение на едното или другото влияние. Езикът на грамотите от Трансилвания, който представя отделен подтип, бе слабо проучен и включен чрез доминиращите в него южно славянски особености в другия подтип — езика на влашките грамоти.

Мнозина изследвачи признаха разликата, изтъкната още от Венелин между тези два основни подтипа на книжовно славянския език (Молдова и Влахия).

Новите проучвания, основани на новооткрити документи, прибавяха нови уточнявания, като по този начин се приближаваха до една по пълна и цялостна характеристика на този език. Между тях могат да се посочат трудовете на Й. Богдан, Г. Гибънеску, К. Иречек, А. Яцимирски, А. И. Соболевски, В. Ярошенко, В. Розов, П. П. Панаитеску, М. Костьеску, Гр. Нандриш, Д. П. Богдан. Голямо внимание се отделя и на румънските елементи в езика на документите, чието значение за историята на румънския език бе отдавна подчертан от Фр. Диц в *Grammatik der romanischen Sprachen* (1836—1844)¹ и които бяха използвани впоследствие в капиталните трудове на Б. П. Хашдеу², О. Денсушану³, акад. А. Росетти⁴ и др.

В най-ново време трябва да изтъкнем крупното изследване на проф. С. Б. Бернщейн, *Разыскания в области исторической болгарской диалектологии, I. Язык валахских грамот*, излязла в 1948 год. Тази работа, макар че съдържа някои спорни схващания, си остава все пак най-пълна и сериозен принос в проучването на езика на влашките грамоти⁵.

¹ Вж. В. Р. HASDEU, *Cuvente den bătrîni*, I, Bucureşti, 1878, стр. 237—238.

² В. Р. HASDEU, *нак там.*

³ *Histoire de la langue roumaine*, I, Paris, 1901, II, 1938 (преведена в Букурещ, 1962).

⁴ *Limba română în secolele al XIII-lea — al XVI-lea*, Bucureşti, 1956.

⁵ Виж рецензията на Г. МИХАИЛА, в SCL, кн. 1—2, 1956, стр. 143—149; Виж и Д. П. БОГДАН, *Textele slavo-române în lămina cercetărilor ruseşti*, III, *Limba şi ortografie*, в «Analele romîno-sovietice», seria Istorie, бр. 3—4, 1957, стр. 63—96; акад. А. РОСЕТТИ, SCL, XII, 1961, стр. 91—94 (препечатвано в *Istoria limbii române*, III, Bucureşti, 1962, стр. 120—123); уточняването на С. Б. БЕРНЩЕЙН, в *Omăgiu lui Iorgu Iordan*, Bucureşti, 1958, стр. 77—79 и скоро в SCL, XIII, кн. 2, стр. 147—152.

Между другите приноси на съветските езиковеди в тази област трябва да се отбележат и тези на М. С. Сергиевски¹, В. Ф. Шишмарьов² и Н. С. Антошин³.

Езиковите данни, отразени в документите се използват все повече за изясняване на различни проблеми от историческото минало на нашия народ⁴, за установяване на нови етимологии⁵; откриват и се публикуват нови документи. Има също така и други приноси в които се прави анализ на отделни въпроси⁶.

Проектира се от друга страна извличането на материали за един речник на румънския книжнославянски език от XIV в. — XVII в., който ще представя цялостна част от общия речник на книжнославянския език в различните му редакции, препоръчан от IV Конгрес на славистите, състоял се в Москва⁷.

Проучванията, свързани с въпроса за книжнославянския език, румънска редакция, представят голям интерес не само за историята на румънския език, но също тъй и за историята на славянските литературни езици и на старославянския, като общ литературен език на южните, източните и от части на западните славяни.

С оглед на това в настоящата работа си поставихме за цел да разгледаме някои конкретни въпроси из областта на фонетическия и морфологическия строеж, и речника, с оглед да се подчертаят южнославянска основа на книжнославянския език и онези негови елементи които му предават характер на отделна румънска редакция.

II. ФОНЕТИКА

Звуковият и морфологически строеж на езика на грамотите е твърде разнороден. В него се кръстосват южнославянски елементи (български, сръбски), източнославянски (руски, украински) и западнославянски (полски). (Особеност, отбелязана от С. Б. Бернштейн⁸). Тази пестрота в областта на фонетиката може да се срещне и в езика на една и съща грамота, дори в едно и също изречение. Напр. *tj > шт, ч, ц; dj > жд, ж, з; q > ѿ, ѣ; e > ѧ* и т.н. Преобладаващ е обаче южнославянският

¹ Молдавско-славянские этюды, Москва, 1938, ново издание, 1959.

² Романские языки юго-восточной Европы и национальный язык МССР, в «Вопросы молдавского языкознания», Москва, 1953, стр. 73—120.

³ Система гласных фонем в языке молдавских грамот, XIV—XV вв., в «Научные записки Ужг. Гос. Унив.», т. XXVIII, Языкознание, 1957, стр. 109—134.

⁴ I. C. CHIȚIMIA, Histoire et sémantique de deux termes slaves подвѣть и повѣть chez les Slaves et chez les Roumains, «Slavia», Praha, XIX, 1950, стр. 349—362; P. P. PANAITESCU, Urme din vremea orînduirii feudale în vocabularul limbii romîne, SCL, IX, 1958, бр. 2, стр. 159—173.

⁵ G. IVĂNESCU, Note etimologice. Prăvălie, SCL, VIII, 1957, бр. 4, стр. 516—517.

⁶ LUCIA DJAMO și OLGA STOICOVICI, Din terminologia socială a documentelor slavo-moldovenesti din sec. al XIV—XV-lea, «Romanoslavica» VI, 1962, стр. 61—92 и други статии.

⁷ Виж G. MIHĂILĂ, În legătură cu alcătuirea unui dicționar al slavonei din Țările Romîne, в SCL, кн. 3, 1959, стр. 473—474.

⁸ С. Б. БЕРНШТЕИН, Разыскания в области болгарской исторической диалектологии, том I, Москва-Ленинград, 1948, стр. 76—77.

елемент и в трите езикови подтипа (Влахия, Молдова и Трансилвания), при това, както в езика на черковно-религиозната книжнина, така и в езика на канцелариите. Разликата между последните е в това, че езикът на черковно-религиозната книжнина е по-близък до старобългарските образци¹ и по-консервативен, докато езикът на канцелариите отразява в по-голяма степен фонетичните и морфологични промени в живите славянски езици. Поради това и проф. К. Мирчев смята грамотите и като «прекрасни паметници на българския език»².

Различията по отношение на фонетическия и морфологически строеж между отделните подтипа на книжовнославянския език, румънска редакция, са обусловени повечето от териториални фактори: върху южнославянска основа на езика на влашките грамоти най-чест и типичен е българският елемент, в езика на молдовските — източнославянския. В тези от Трансилвания — сръбският.

Носовите гласни се срещат правилно употребени най-вече в стария период. Например: **бѣдѣт** (Panaitescu³, 36), **сѣда** (Panaitescu, 60), **мѣжа** (Panaitescu, 64), **нарѣкници** (I. Bogdan, 41), **лѣкаки** (I. Bogdan, *Relații*, 42); **ма** (Costăchescu, II, 305), **клатка** (Costăchescu, 287), **мѣсаца** (I. Bogdan, 306).

Правилната употреба на носовките показва, че езикът на грамотите, употребяван в румънските княжества, е бил книжовен език, наложил се благодарение на авторитета на църквата и силата на традицията.

В никакъв случай не може да се говори през този период за наличие на назален елемент в носовките, а само за традиционна употреба на съответните букви. Обаче още в първите наши текстове носовките отразяват процесите на деназализация, станали в съседните славянски езици. Така във Влахия преобладава предаването на **ж** с **ѣ** (**ѣ**), характерно за българския език. Например: **кѣщѣ** (Panaitescu, 105) **бѣдѣт** (Panaitescu, 249), **сѣдѣ** (Panaitescu, 219), **прѣстѣпникѣ** (Panaitescu, 302), **сѣдили** (I. Bogdan, *Relații*, 187), **пѣт** (I. Bogdan, *Relații*, 201) **сѣтѣ** за **сѣтѣ** (I. Bogdan, *Relații*, 62), **казашѣ** вместо **казашж** (I. Bogdan, *Relații*, 253) и т.н.

Този рефлекс се среща спорадично и в другите два подтипа (Трансилвания и Молдова). Така в писмените паметници в Молдова срещаме форми като: **бѣдѣт** (Costăchescu, II, 502); **сѣда**, **сѣкотним** (I. Bogdan, II, 156); **сѣдиам** (I. Bogdan, II, 221), в Трансилвания наред с думата **сѣдиѣ** и **сѣдиѣ** (винаги в дат.пад.) се явява няколко пъти и форма **сѣдиѣ** (Tocilescu, 463, 465 468).

Наред с изчезването на назалността при голямата носовка (**ѣ**), срещаме често и обратното явление, т.е. употребата на гласната **ѣ** вместо **ѣ** и **ѣ**, обстоятелство, което ясно показва, че в този период **ѣ** имаше стойност на **ѣ**. Например: **не потѣжнокѣно** (Panaitescu, 216), **нѣ** (Panaitescu, 6), **сѣ** вместо **сѣ** (Panaitescu, 165), **сѣзидѣ** (I. Bogdan, *Relații*, 169),

¹ P. P. PANAITESCU, *Manuscrisele slave din Biblioteca Academiei R.P.R.*, vol. I, București, 1959, стр. XI.

² К. МИРЧЕВ, *Историческа граматика на българския език*, София, 1958, стр. 23.

³ Всичките съкращения са дадени на края.

стѣхрдит (I. Bogdan, *Relații*, 179), тѣмнинѣ (I. Bogdan, *Relații*, 201), почѣтѣт (Panaiteșcu, 32). Този процес е по-чест във Влахия, рядък в Молдова и съвършено отсъства в Трансилвания.

Рефлексът ж>ѡ се среща обобщен в грамотите от Трансилвания и е твърде чест в Молдова.

Например: кѣ истинѡу (*Oct.* 10) мѡужѡу (*Antol.* 263), кѣроу (*Oct.* 75), зѡуком (*Oct.* 75 v), пѣт (Tocilescu, 469), сѣ дѡл ѡ рѣкѣ (Tocilescu, 462), за скоу пѡгѣсѣ, работѣ (Tocilescu, 462), преже снѡ креме (Tocilescu, 465), сѡдѡци (I. Bogdan, 30) бѣдѣт (Costăchescu, II, 443), сѣдѣт (I. Bogdan, I, 29). В Молдова този рефлекс е толкова чест, че началната формула на грамотите почти винаги гласи мнѡстнѡ кожно, вместо мнѡстнѣ коженѣ. Подобно предаване на голямата носовка понякога срещаме и в грамотите от Влахия. Например: бѣди (Panaiteșcu, 46), сѣт (Panaiteșcu, 48), мѣдрѡстѣ (Panaiteșcu, 99), кѣши (Panaiteșcu, 102), рѣкѣ (Panaiteșcu, 116), сѣди (Panaiteșcu, 125), пристѣпник (Panaiteșcu, 146), глѣдѡут (I. Bogdan, *Relații*, 224), рѣке (I. Bogdan, *Relații*, 164), сѣ (I. Bogdan, *Relații*, 167).

Наред със случаите на правилна употреба на носовите гласни и изчезването на назалността срещаме и смесена употреба на двете носовки. Например: нѣкѣрѡжѡще (*Oct.* 90), грѣжѡ откѣрѣтѣ сѣщѣж (*Oct.* 75), прѣкѡ дѡрѣж (*Antol.* 281), сѣжжитѣл тѡеѡ (*Oct.* 73 v).

Малката носовка ѡ е в повечето случаи употребявана на старото ѣ място. Само рядко забелязваме загубване на назалния елемент. Това загубване става при следните условия в Молдова и Трансилвания:

1) след ѣ или палатални съгласни ѡ>ѡ (ѡ>ѡ): чѡдѡх (I. Bogdan, I, 106), чѡдѡм (I. Bogdan, I, 310), прѣдѣстѡжѡще (*Oct.* 75), ѡт ѡтрѡкѡ (*Oct.* 73), ѡзѡки (*Oct.* 74), ѡжѣ (*Antol.* 262 вместо ѡже), разѡжѡкѡша (*Min.* 6), прѣѡша (*Oct.* 13);

2) в други случаи имаме ѡ>ѣ: кѡтѣкѡ (I. Bogdan, *Relații*, 121), сѣ кратѣ, сѣ ѣ ѡстѣшил (Tocilescu, 462), ѡме (Tocilescu, 463) пѡлѣт (*Apost.* 397), ѣчимѣн (Tocilescu, 470).

В езика на влахо-българските грамоти рефлексът ѡ>ѣ е редовно явление, дори и след палатални съгласни напр. чѣдѡх (Panaiteșcu, 216), почѣкѡши (Panaiteșcu, 384), постѣкѡкѣт (ѣ има стойност на е) (Panaiteșcu, 384).

Той е характерен за развитието на българския език. Другият рефлекс на малката носовка (ѡ>ѡ), срещан в книжовно славянския език в Молдова и Трансилвания, представя влияние на подобен процес в източнославянските езици.

Като резултат от загубата на назалния елемент, носовката разширява употребата си и често се явява на мястото на гласните. Например: кѣѡко (Panaiteșcu, 18), кѡлѡре (Panaiteșcu, 52), кѣѡпѡст, кѣѡдѡли, тѡлѡ, кѣѡдѡкѡши (I. Bogdan, 157) дѡтѡли (Costăchescu, I, 422), пѡлѡнѡы (Costăchescu, I, 365), мѡсто (Costăchescu, I, 305), прѡдѡрѣчнѡмѡу (Costăchescu, II, 263), кѡкѡ (Costăchescu, II, 132), чѣлѡдѡ I. Bogdan, I, 91), дѡдѡ (I. Bogdan, II, 118), дѡл (I. Bogdan, I, 374), кѣтѡнѡмѡ (*Antol.* 262), мѡрѡ (*Oct.* 74).

Както и в българския език където двете носови гласни достигат в определен момент до сближаване на гласежа си, и в езика на влашките грамоти срещаме типичното среднобългарско смесване на двете носовки, с по-честа употреба на ж, обусловена и от затвърдяването на съгласните.

Понякога (също в думи от румънски произход) ъ има стойност на *i* или *im*, напр. цѣцѣни (рум. *țîtînă*, мн. *țîtîni*, Tocilescu, 472), пѣркѣлѣи, пѣргари (рум. *pîrcălab*, *pîrgar*, Tocilescu, 464), вт кѣпѣлѣнгѣ (рум. *Cîmpulung*, Triod. 84), стѣнгѣчѣ (рум. *stîngaci*, Costăchescu, I, 178).

Гласна ƒ. Във всички разновидности на румънския книжовно-славянски език гласна ƒ в повечето случаи запазва характера си на широка гласна (псевдодифтонг) и само понякога бива предавана и чрез вокал *e*, така: *кек* (Panaitescu, 219), *дел*, *делати* (Panaitescu, 241), *деда* (I. Bogdan, *Relații*, 347), *нест* вместо *нѣстѣ* (Panaitescu, 241), *прежде* (*Antol.* 262), *речи* (Tocilescu, 461), *кѣра* (I. Bogdan, I, 100), *крепость* (Costăchescu, II, 763), *место* (I. Bogdan, I, 261), *чакек* (Tocilescu, 463), *креме* (Tocilescu, 470), *пред* (*Antol.* 281), *сѣно*, *дрѣкоделѣци* (Tocilescu, 470).

През същия период обаче в езика на грамотите намира отражение и обратният процес, а именно употреба на **k** на мястото на **c**. Напр. **пакиткл** (Panaitescu, 265), **родителккк** (Panaitescu, 383), **нккк** (Panaitescu, 286), **нкделк** (I. Bogdan, *Relatii*, 140).

Загубването на първоначалната звукова стойност на гласна *ѣ* и развоя ѝ към *е* отразява подобен процес понякога в южнославянските езици и в руски.

Гласна џ. Друго явление, общо за езика на румънските канцеларии е южнославянското сливане на вокала џ с и чрез изпадане на џ. Това обаче не е общ процес. Често се среща и правилна употреба на гласна џ, а понякога колебание между двата варианта в един и същ документ, особено при: **сынџ**//**синџ**, **быти**//**бити**, **нџиџ**//**ниџ**. Явлението представя пряко влияние на българския и сръбски език и е разпространено в еднаква степен във всички подтипа на румънския книжовнославянски език. Напр.: **било** (Panaitescu, 123), **ниџ** (Panaitescu, 36), **синџ** (Panaitescu, 300), **мито** (Costăchescu, II, 508), **џ бил**, **докитџџџ**, **кисочџ** (Tocilescu, 462), **синоки**, **ми**, **џи** (Tocilescu, 464), **ми** (Tocilescu, 461), **џиџџ** (Tocilescu, 465), **наџџџџ** (Panaitescu, 116).

Сонантии р, л. Сонантите съгласни се срещат употребени по старобългарски образец. Напр.: *трьпѣица* (*Oct.* 129), *отѣръж* (*Oct.* 130), *крѣтѣк* (*Costăchescu*, II, 27), *дѣтѣм* (*Costăchescu*, I, 475); по същия начин биват употребени и в някои румънски думи, вмъкнати в текста: *чѣрък* (*Tocilescu*, 475), *прѣгарѣм* (*Tocilescu*, 461), *сръкѣула* (*I. Bogdan*, I, 375).

Понякога обаче, особено в исторически документи, тези сонантни съгласни биват предавани и чрез *ър*, *ъл*. Папр.: *държили* (Tocilescu, 465), *търпипи* (Tocilescu, 464), *кълкъ* (Oct. 121). В някои случаи подобно предаване се налага и от фонетизма на румънските думи *сърма* — рум. *sirma* (Tocilescu, 473), *пъркжлаба* — рум. *pircălab* (Costăchescu, II, 522), *пъргари* — рум. *pirgar* (Tocilescu, 463). Подобно колебание обаче между двата начина на писане на сонантните съгласни не може да се смята като някаква новост, тъй като се среща още в старославянския език.

Загубата на разликата между r и r' , l и l' още от XI век срещаме във влашките грамоти напр.: **тѣгѣ** (I. Bogdan, I, 113), **прѣко** (I. Bogdan, I, 35).

В езика на грамотите в Молдова и спорадично в Трансилвания се забелязва вокализиране на сонантните съгласни в *er*, *or*, *ol*: *toro*

(Costăchescu, II, 378), керук (Costăchescu, II, 247), столпъ (I. Bogdan, I, 334), догар (Costăchescu, II, 692), черного (Costăchescu, II, 46), торгокчаны (Costăchescu, II, 697), держитель (Antol. 274), псаком (Antol. 282). Това фонетическо явление, срещано само в двата езикови подтипа на книжовно-славянския език, румънска редакция, може да се смята като резултат на източнославянско езиково влияние.

Консонантно j. Загубване на консонантно j (характерно явление за българския език) често се среща и в славяно-румънските грамоти: Напр.: скѡл (I. Bogdan, *Relații*, 107), моѡ (I. Bogdan, *Relații*, 255), полѡъ (I. Bogdan, *Relații*, 298), къѡ (Panaiteșcu, 262) стол (I. Bogdan, *Relații*, 27), коѡ (I. Bogdan, *Relații*, 80), стоѡща (Antol. 281), ѡзыкыни (Antol. 419), кѡрѡж (Oct. 89), ѡко (Tocilescu, 465), ѡни сѡ (Min. 380), къѡпоѡм (Min. 5), знаѡще (Antol. 274), здѡрачѡ (Tocilescu, 461), зѡмѡ (Costăchescu, II, 706), дрѡугѡ (I. Bogdan, I, 43).

Резултат от палатализацията на t, d + j. Честата употреба на групите шт (<tj) и жд (dj) е обща за трите подтипа (Влахия, Молдова и Трансилвания). Напр. рождѡстѡ (Oct. 91), помѡщѡ (Tocilescu, 465), скѡщѡ (Min. 40), окѡщѡжѡ (Costăchescu, I, 307). тѡкожѡ (Panaiteșcu, 88), блѡгѡщѡщѡнѡ (I. Bogdan, 70), прѡжѡдѡ (Costăchescu, 382), ѡуѡжѡжѡщѡнѡ (Costăchescu, II, 454), тѡжѡдѡ (I. Bogdan, 70), дѡщѡни (I. Bogdan, *Relații*, 158), прѡжѡдѡтѡ (I. Bogdan, *Relații*, 47).

Паралелно с употребата на тези групи, и наравно с тях, се срещат в подтипа от Молдова и източнославянските рефлексии ч, ж. Напр. дѡчка (I. Bogdan, I, 164), помѡч (Costăchescu, II, 726) бѡдѡщѡнѡмѡ (Costăchescu, II, 607), нѡч (I. Bogdan, II, 356), потѡврѡжѡнѡнѡ (I. Bogdan, I, 271).

Същевременно в Молдова, особено в езика на дипломатическите текстове, срещаме и рефлексите ц, з, под влияние на полския език. Напр. бѡдѡщѡнѡмѡ, ѡскѡщѡнѡнѡ (Costăchescu, II, 607), моѡца (Costăchescu, II, 236), рѡзѡтѡ (Costăchescu, II, 623).

В останалите два езикови подтипа (Влахия и Трансилвания) групите шт, жд са преобладаващи и само рядко, в някои думи от сръбски произход, най-вече в производите на глагола хѡтетѡ — стѡ. хѡтѡктѡ, се явяват и сръбските рефлексии на съчетанията: tj, dj > h, ѡ.

Но също тѡй, както и в сърбохърватски, тези палатални съгласни биват предавани посредством к, г: кѡкѡ (стѡ. кѡщѡ — Tocilescu, 464), нѡ хѡкѡнѡ (Panaiteșcu, 203), кѡ изѡкѡсѡнѡнтѡ (Tocilescu, 464), кѡ сѡ нѡгѡнтѡ (Tocilescu, 465), хѡкѡтѡ (Tocilescu, 465), кѡ изѡрѡчетѡ (Tocilescu, 467), зѡ сѡкѡнѡ (Tocilescu, 472), мѡгѡ (I. Bogdan, *Relații*, 20).

Рефлекс на групите ор, ол, ер, ел. Поради южнославянската си основа, книжовнославянският език, румънска редакция, познава всичките резултати на групите ор, ол—ер, ел съответно: южнославянският, източнославянският, западнославянският.

Метатеза: ра, ла, рѡ, лѡ. Тази употреба е обща за двата подтипа овѡв Влахия и Трансилвания) и по рядка в Молдова. Ето някои примери (тѡ езика на грамотите от Влахия, Трансилвания и Молдова: празнѡ (Tocilescu, 466), драгѡмѡ (Tocilescu, 467), крѡлѡ (Panaiteșcu, 116), платнѡ (Tocilescu, 470), обѡлакѡ (Min. 104), градѡ (Min. 4), зѡлѡтѡ (Oct. 128), полѡ

лакѣн (Tocilescu, 461), дрѣво (Oct. 89), срѣднын (Panaitescu, 39), здракиѣ (Costăchescu, 60), влато (Panaitescu, 88), златыхъ (Costăchescu, II, 132) чрѣсъ (Costăchescu, 111).

В езика на грамотите от Молдова преобладава източнославянското пълногласие. Напр.: городѣк (Costăchescu, 9), коротити (Costăchescu, II, 789), коронѣк (Costăchescu, II, 594), загородни (I. Bogdan I, 92), здоронѣ (I. Bogdan I, 92), колота (I. Bogdan I, 85), золотыхъ (I. Bogdan I, 419), колостн (Costăchescu, II, 244), полотно (Costăchescu, II, 788) черес (Costăchescu I, 239), серекра (I. Bogdan, I, 55), перевозом (Costăchescu, II, 214).

Среща се също в Молдова спорадично и развитие на групите *ор*, *ол*, в *ро*, *ло* под влияние на полския език, особено в езика на дипломатическите текстове: гредѣ (Costăchescu, II, 605), бред (Costăchescu, II, 281), бронтити (Costăchescu, II, 666), здоронѣ (I. Bogdan, I, 96) кролеки (I. Bogdan, II, 426), злоту (I. Bogdan, I, 89), влата (I. Bogdan, I, 183), серекра (Costăchescu, II, 562).

По този начин в румънския книжовнославянски език срещаме и трите начина на предаване на споменатите праславянски групи, резултат на разнородните славянски езикови влияния.

Други фонетични процеси. 1. Известно е, че епентетично *л* се е запазило във всички славянски езици в начална сричка. В средата на думата обаче то е получило различно развитие. В западните славянски езици и в български епентетично *л* изчезва, докато в източнославянските и в сръбски се пази.

В езика на грамотите от Молдова¹ и Трансилвания епентетично *л* под влияние на руски, съответно сръбохърватски език, се запазва в повечето случаи. Напр.: оукрѣплѣем (I. Bogdan, I, 203), кѣплѣет (I. Bogdan, II, 6), оузапламы (I. Bogdan, II, 301), состакалѣти (I. Bogdan, I, 361), торгоукалѣми (I. Bogdan, II, 295), кораба (Antol. 263), остакалѣ, земаю (Oct. 87), прнстѣпа (Oct. 139), земаи (Iorga, Inscr. II, 66).

2. Друго фонетично явление, характерно за румънската редакция на книжовно славянски език, е преходът на началното *к*у. Подобно явление би могло да се обясни с вдияние на народната славянска реч, проникнало по различен път — от украински (в Молдова) или от сръбохърватски (в Трансилвания). Напр.: үлезни, үземаю, ү рүкърү (Tocilescu, 465), оүзель (Panaitescu, 122), үсим (I. Bogdan, I, 41), оүзможет (Costăchescu, II, 46).

3. В езика на молдавските грамоти се забелязват и други някои черти, настанали се под влияние на украинския език, а именно, прехода *к*х и *г*х (което впоследствие довежда и до придишание на *х*), напр. хто (Costăchescu, II, 716), хспода (Costăchescu, II, 46), и дори изпадане на *г* напр.: усподарю (Costăchescu, II, 663).

4. В Влахия и Трансилвания би могла да се отбележи и спорадичната поява на неетимологичен *ъ* (*a*), както и в български език. Напр. докъръ (Tocilescu, 470), шгън (Tocilescu, 470), косък (Tocilescu, 474).

¹ Д. П. БОГДАН, *Фонетическите особености языка славяно-румынских грамот XIV века*, «Romanoslavica» II, 1958, стр. 71.

5. За същите подтипа се среща и метатезата на началните групи *vs, kt* — настанала под влияние на сръбски език, напр.: *тко* (Tocilescu, 465), *скакѣ*, *скаком*, *скѣм* (Panaiteanu, 203).

6. В езика на молдавските грамоти се забелязва и друго източно-славянско явление, а именно начално *o* (вм. *je*). Този процес е намерил отражение в руската редакция още през XI в.¹ Ето няколко примера от грамотите: *озеро* (Costăchescu, II, 28), *един* (Costăchescu, II, 632), *однѣмѣ* (Costăchescu, II, 607), *взѣрками* (Costăchescu, II, 531).

7. В езика на грамотите се долавя и влиянието на румънската фонетика, напр. в появата на *š* краесловно в румънски думи и дори в думи от славянски произход. Напр.: *ми посламѣ* (Tocilescu, 461), *рѣкѣрѣ* (Tocilescu, 462), *жѣпан скентешѣ*, *хѣрмѣнѣнналѣрѣ* (Tocilescu, 463), *имамѣ* *зимамѣ* (Tocilescu, 464).

В заключение може да се изтъкне, че книжовнославянският език, румънска редакция, представя цялостно явление, в което ясно изпъква и се налага южнославянската фонетична основа. Наред с това в него са намерили отражение и редица черти, настанили се под влияние и на други славянски езици. По този начин фонетичните особености на този език могат да се сведат към следното:

1. *Особености общи за южнославянските езици*: развитие на групите *ор*, *ол* в *ра*, *ла*, преход на *ѣ* в *и*, изчезване на назалността *ѡ—ѣ*, и преход на *ѣ* в *ѣ*.

2. *Фонетични особености, характерни за българския език*: рефлекс *ѣ* < *ѣ*, *ѣ* със звукова стойност на *ѣ* (намерило отражение в предаването на румънски думи), появяване на неetimологичен *ѣ*, смесване на двете носовки, рефлекс *шт*, *жд* от *tj*, *dj*, изчезване на интервокален и начален йот, изпадане на епентетично *л*.

3. *Особености, характерни за сръбохърватския език*: изчезване на назалността *ѡ* > *ѡ* (както и в руски език), прехода на начално *к* в *ѡ* (както и в украински), рефлекс *ѣ*, *ѣ* от *tj*, *dj*, метатеза на групите *кт*, *кс* в *тк*, *ск* изясняване на еровете (*ѣ*, *ѡ* > *ѡ*).

4. *Особености, характерни за източнославянски езици*: рефлекс *ч*, *ж* от *tj*, *dj*, развитие на групите *ор*, *ол* в *оро*, *оло* (пълногласие), изясняване на *ѣ* > *ѡ*, *ѡ* > *ѣ* (характерно и за македонските диалекти), вокализация на сонантните съгласни, изчезване на назалността *ѡ* > *ѡ*, *ѡ* > *ѡ* (*ѡ*), преход на начално *ѣ* в *ѡ*.

5. *Особености, присъщи на украинския език*: преход на начално *к* в *ѡ* (както и в сръбохърватски), преход на *ѣ*, *ѡ* в *ѡ*.

6. *Особености, характерни за полския език*: рефлексът на групите *ор*, *ол* в *ро*, *ло*, рефлекс *ѣ*, *ѡ* (> *ѡ*) от *tj*, *dj*.

7. *Румънски фонетични особености*: появяване на *š* краесловно дори и в някои думи от славянски произход.

Трите подтипа на книжовнославянския език, румънска редакция, покрай общите особености, които представят основата на този език, изпъкват и с някои свои различия, възникнали под влияние на живите

¹ П. Я. ЧЕРНЫХ, *Историческая грамматика русского языка*, изд. 2, Москва, 1954, стр. 72.

славянски езици. Така двата подтипа във Влахия и Трансилвания се намират под южнославянско езиково влияние (българско, сърбохърватско), без обаче да съвпадат със съответните редакции, тъй като те съчетават в себе си в едно цяло наследения южнославянски книжовен елемент, с елементи от живата говорима реч на български, сърбохърватски и румънски език.

Подтипът във Влахия е по-близък до българската редакция, докато този в Трансилвания — до сърбохърватската¹. Разликата помежду им обаче не е само в това, а и в обстоятелството, че в езика в Трансилвания проникват и редица източнославянски езикови особености, които го правят близък до този на Молдова.

Звуковият строеж на молдавския подтип е под източнославянско езиково влияние, без да съвпада с източнославянска редакция, тъй като съчетава в себе си южнославянски, източнославянски (руски, украински) и западнославянски (полски) елементи, към които се прибавят и румънски. По този начин езикът на грамотите, употребяван в канцеларите на румънските княжества, не представя нито среднобългарска², нито руска³ редакция, а така както казахме, една отделна редакция, румънска, с три подтипа употребени съответно в Влахия, Молдова и Трансилвания.

III. МОРФОЛОГИЯ

СРЕДНОБЪЛГАРСКИ ЕЛЕМЕНТИ

Съществително име. Онова, което задържа най-вече вниманието на изследвача е появяването на аналитични форми, пряк резултат от разрушаване на склонението. Този процес е ясно очертан в езика на канцелариите в румънските княжества. Спира вниманието на първо място появата на общ падеж, чиято функция бива поета обикновено от именителен или винителен падеж. Тенденцията към аналитизъм е повлияла след себе си и по-широка употреба на предлози, които по този начин са допринесли за разрушаване на именната падежна флексия. Показателни в това отношение са случаите, при които предлозите, употребявани с родителен падеж (кѣз, отъ, за, до, разкѣ) или с местен и творителен, придружават именителния или винителния падеж. Напр.: кѣз ни една грижж и кѣз пагѣжж (1458—59, I. Bogdan, *Relații*, 93); ѡт господѣтко ми (1401, Panaitescu, 68); и за дѣшж родитѣли (1407, Panaitescu, 72); разкѣ великж конскж (1415, Panaitescu, 110). Докато в хрисовула на Владислав I намираме правилно употребен творителен падеж съ орѣшиемъ и съ ликадами (1369—76, Panaitescu, 35),

¹ Виж и IOAN BOGDAN, *Relațiile Țării Românești cu Brașovul și cu Țara Ungurească*, București, 1905 (увод).

² P. P. PANAITESCU, *Manuscrisele slavo-române din biblioteca Academiei R.P.R.*, I, București, 1959, увод, стр. X—XI.

³ I. BĂRBULESCU, *Problemele capitale ale slavisticii la români*, Iași, 1906 стр. 25.

в документ, издаден от Дан II, преписвачът е употребил същия предлог (съ) с именителен падеж: съ орѣшѣи съ ликадне (1424, Panaitescu, 136). С именителен падеж са употребени и редица други предлози като: за момци папѣци ѣ зиг (Tocilescu, 471); кавтори ѡт скило (Tocilescu, 472); без грижа (1472, I. Bogdan, II, 316); ѡт три дѣни (1400, Costăchescu, 31); ни ѡт капѣста (1458, I. Bogdan, 10); и за наши здравѣи (1430, Costăchescu, 308); и до кѣрх сѣхла (1455, Costăchescu, 251); съ господѣтко ми (1481, I. Bogdan, 249); прѣнде прѣд гѣтко ми (1432, Costăchescu, 342).

Убедително доказателство за разрушаване на склонението през среднобългарския период е отсъствието на съгласуваност между определението и определяемото¹. Езикът на влашките грамоти отразява развитието на този процес, като се почне от XV в. Ето някои случаи, при които определението, обикновено местоимение, стои в родителен, местен или творителен падеж, а определяемото съществително — в именителен: ѡт того час (1464, Panaitescu, 257); по тѣхзи блата (1402—408, Panaitescu, 81); съ кѣми блати (1421, Panaitescu, 129); ѡт наших братѣи (1423, Costăchescu, 157).

Обобщаването на окончанието -оке (-ски) във влашките и трансилванските (седмоградските) грамоти се обяснява с южнославянско езиково влияние. То е особено продуктивно при едносричните съществителни имена от мъжки род². Напр.: ѡт лѣкоки (1422, I. Bogdan, Relatii, 20); по кѣсѣ трѣгоки и по кѣсѣ бродоки (1451, Panaitescu, 225); ... столоке (Tocilescu, 470); ... косороке (Tocilescu, 471). Наличието на окончание -оке в езика на молдавските грамоти изисква друго обяснение. Тъй като то образува и мн. ч. на лични имена от мъжки род, може да бъде смятано като възприето под влияние на полския език. Ето някои примери: гдѣ кык лне и циганѣштѣи кнѣзоке (1414, Costăchescu, 103); прѣкалабоке кѣлоградски (1471, I. Bogdan, 157).

При многосричните съществителни имена от съгласна основа намираме в именителен множествено число окончание -ѣ старославянско по произход. И в среднобългарския период, то е сравнително рядко. Проф. С. Б. Бернщейн предполага, че то е проникнало в Молдова от езика на влашките грамоти³. Ето някои примери: тѣкмо калѣгерѣ... съ кѣсѣми колѣре (1406, Panaitescu, 68), ноже кѣлики (Tocilescu, 470); прѣгарѣ (Tocilescu, 461); тѣзи монастире (1407, Costăchescu, 53); лни припашарѣ, ни ѡслоухарѣ (1466, I. Bogdan, 95).

Паралелно с тенденцията към анализъм се очертава и един нов процес, присъщ на морфологическата система на българския език — появяването на задпоставен член. През и XIV и XV век членни форми се употребявали все още твърде рядко и случайно⁴. Употреба на члену-

¹ К. МИРЧЕВ, *За новите морфологически черти в Пражкото евангелие, среднобългарски паметник от XV в.*, в *Езиковедско-етнографски изследвания в памет на академик Стоян Романски*, София, 1960, стр. 231—239.

² С. Б. БЕРНШТЕЙН, *Разыскания*, стр. 278.

³ *Там там*, стр. 286.

⁴ К. МИРЧЕВ, *За членните форми в Добрейшево евангелие*, сп. «Български език», 1956, кн. 3.

вани форми намираме само в няколко влашки грамоти. Ето някои примери: *почакше ѿ селата* (1406, Panaitescu, 68); *почакше ѿ селата тисмене* (1480, Panaitescu, 317); *аще би не имал длъжничко* (1415—18, I. Bogdan, *Relații*, 8); *ѿтишли сѣ молдовѣните* (1482—96, I. Bogdan, *Relații*, 206).

Местоимение. Характерна особеност на местоимението се състои в това, че то пази косвените падежи, дателен и винителен — дълги и кратки форми.

Знае се, че кратки (енклитични) дателни и винителни форми на личното местоимение от мъжки и среден род трето лице, *мѣ* и *го*, са произлезли от съответните дълги форми на анафоричното местоимение. Те са се появили през късния старославянски период. Езикът на влашките грамоти говори за приоритет на кратките форми. Ето някои примери от най-ранни грамоти: *комат надеже го е кспил* (1388, Panaitescu, 48); *и дарека мѣ господство ми* (1386—92, Panaitescu, 64); *а ти да го тагант* (1415—18, I. Bogdan, *Relații*, 8); *ако мѣ не би платил* (1415—18, I. Bogdan, *Relații*, 8).

В езика на молдавските грамоти срещаме само няколко случая на подобна употреба от първата половина на XV в.: *емоу и брат мѣ* (1400, Costăchescu, 40); *гдѣ мѣ ест домъ* (1414, Costăchescu, 103); *еже моу ест далъ* (1437, Costăchescu, 541).

В съвременния български език, както и в румънския, кратките дателни форми на личното местоимение имат и притежателна функция. Във влашките грамоти този процес се очертава вече в края на XIV в., напр.: *егоже приложи брат мѣ* (1388, Panaitescu, 48); *благопроизколи господство ми* (1413, I. Bogdan, *Relații*, 6); *да направи господство ти* (1441—44, I. Bogdan, *Relații*, 77); *колю господство ки* (Tocilescu, 463); *до господствѣ ти* (Tocilescu, 461); *благопроизколи владчество ми* (1407, Costăchescu, 53); *ѿт мншаго прѣтелѣ гѣтка ти* (1434, Costăchescu, II, 675).

И при личното местоимение срещаме обща падежна форма, обикновено винителна, употребена с предлози за местен и творителен падеж. Напр.: *да се сждѣт прѣд нас* (1427—31, I. Bogdan, *Relații*, 30); *ако що вѣсѣдѣте с мене* (1431, I. Bogdan, *Relații*, 57); *уже приде прѣд нас* (1449, Costăchescu, II, 385).

Във връзка с разпадането на падежната флексия трябва да се постави и фактът, че винителното лично местоимение *мене* със или без предлог, изпълнява службата на непряко допълнение. Материалите показват, че то се среща само в езика на влашките грамоти, по-специално в езика на дипломатиката: *и мене с ками* (1434, I. Bogdan, *Relații*, 65); *да дондѣ... к мене* (1479, I. Bogdan, *Relații*, 147).

Характерна особеност на показателното местоимение в български език представя неизменяемата частица *-зи*, появила се през среднобългарския период¹. Статистически материалите показват, че тези нови местоименни варианти са най-многобройни в езика на влашките грамоти.

¹ Виж Б. ЦОНЕВ, *История на български език*, София, 1933, том II, стр. 450; СТ. МЛАДЕНОВ, *Geschichte der bulgarischen Sprache*, Berlin-Leipzig, 1929, стр. 242.

Ето някои примери: *яко да сѣ тѣзи шчини* (1400—408, Panaitescu, 78); *аще хѣше погнѣхъ сѣзи земакъ* (1432, I. Bogdan, *Relații*, 44); *иъ за снѣзи еци* (1451—56, I. Bogdan, *Relații*, 89); *како сѣ шнѣзи наши людѣ* (1456—62, I. Bogdan, *Relații*, 94); *и дадохом тоѣзи манастир...* *тѣзи манастирѣ* (1407, Costăchescu, 53); *а коли тоѣзи съкръшетъ* (1415, Costăchescu, 122).

Относителното местоимение *иже* е било изместено още през късния старославянски период от въпросителното местоимение, процес, приключен през XII в.¹ В това отношение езикът на грамотите дава някои данни, които закръглят картината на езика през следващите векове. Така в няколко влашки грамоти от края на XIV в. местоимението *иже* се среща спорадично. В следващия (XV) век срещаме *ѣже*, среден род, употребено в единствено и множествено число. Впоследствие се появява местоимението *що*, обща форма, получена от старославянското *чѣто*. Ето някои примери: *и кодѣниѣѣ що ест приложила* (1392, Panaitescu, 61); *и тѣзи ест члоуѣкъкъ що сѣ ест прѣклона* (1402—408, Panaitescu, 81); *и дади есмы црккѣ... що на...* (1408, Costăchescu, 61); *и кнѣгоградъ што сади* (1409, Costăchescu, 61); *и реч що ни стѣ послаан* (Tocilescu, 465); *члоуѣка що стѣ сѣкатни* (Tocilescu, 468).

Прилагателно име. Във връзка с прилагателното име трябва да се подчертае възникването през XIV в. на аналитична форма за сравнителна степен. В езика на грамотите, поради съдържанието на текста, почти не се среща сравнителна степен при прилагателни имена. Тя се употребява особено при наречия: *и нишо помного* (1408—18, Panaitescu, 91); *матѣ поскоро* (1432, I. Bogdan, *Relații*, 42); *пашмаги по-слаки* (Tocilescu, 464); *чизме по-слакѣ* (Tocilescu, 475); *та оупадаетъ по-къше* (1424, Costăchescu, 162).

В езика на разглежданите документи е отразен също тъй и процесът на разрушаване склонението на прилагателните имена. На този въпрос няма да се спираме, тъй като той бе разгледан при съществителните.

Числително име. Една характерна особеност на числителното име се отнася до двойственото число. От една страна се забелязва тенденция към изместването му чрез употребата на множествено число, което се вижда от случаи като следните: *и кѣкозници вино* (1409, Panaitescu, 105); *и дѣкѣ кодѣници и кѣлози* (1407, Costăchescu, 53). От друга страна, като пряк резултат на тази тенденция, се забелязват случаи на обобщаване окончанията на множествено число. Така, на мястото на двойствената форма *обою* срещаме: *обонѣ странѣ* (1457, Panaitescu, 236), или на мястото на *дѣкѣма* — множествено: *дѣкомѣ сѣлом* (1412, Costăchescu, 98).

Друга особеност представят числителните от пет до десет, като са престанали да имат качествата на съществителните². В резултат, на мястото на родителен мн. ч. се налага именителен мн. Напр.: *и пакѣ изкадише...* *ѣ колѣри* (1472, Panaitescu, 277); *по десѣтъ кѣчки вина* (1447, Costăchescu, II, 281).

¹ К. МИРЧЕВ, *Историческа граматика*, стр. 170.

² *Пак там*, стр. 176.

Глагол. Картината на среднобългарските особености на книжовно-славянския език, румънска редакция, се очертава напълно с новопоявилите се черти в морфологията на глагола. Привличат вниманието на първо място множество глаголи от новото спрежение със сегашна основа на -а, срещани в най-ранните влашки грамоти. Напр.: *да не кѣпрашат* — старосл. *кѣпрашаѣтъ* (1385, Panaitescu, 39); *послашате и почитате* — старосл. *почитаѣте, послушаѣте* (1407, Panaitescu, 73). В език на молдавските грамоти подобни форми са случайно явление, напр. *а днес сасжат* — старосл. *сасжитъ* (1428, Costăchescu, 202). Проучването на сегашните изявителни форми води до извода, че преди всичко в новото глаголно спрежение се е обобщило окончанието -м 1 л. ед.ч., характерно за атематичните глаголи. Техният брой в езика на грамотите е твърде голям¹. Напр.: *къ сим поткръждам* (1385, Panaitescu, 39); *и прилагам им* (1392, Panaitescu, 55); *сполакам господствѣ ти* (1477, I. Bogdan, *Relații*, 130); *дакам знание* (Tocilescu, 462).

Във 2 л. ед. ч. се забелязва стремеж към изпадане на гласна и от окончанието -ши. Тази нова форма, присъща на българския говорим език от XIII в.², макар и документирана в множество случаи в езика на грамотите, не е преобладаваща. Ето някои случаи на употреба: *да допѣстиш конскѣ* (I. Bogdan, *Relații*, 49); *хокѣш да мѣ добро счиниш* (1481, I. Bogdan, *Relații*, 282); *кѣрѣши* (Tocilescu, 461); *какъ ми съведишъ* (1481, I. Bogdan, II, 365); *как оудѣлаешъ* (1457, I. Bogdan, II, 257).

Характерно за 3 л. ед. ч. е изпадането на окончание -тъ. Тези два варианта, със и без -тъ продължавали да съществуват дълго време паралелно в българския език. Първата форма е била книжовна. Паралелна употреба се среща и в езика на нашите грамоти. Така напр. в документ, издаден от Дан I от 1385 година срещаме *и къ сим покѣлѣка господство ми* (Panaitescu, 39); но *покалѣват* в документ на Мирча Стари от 1387 год. Ето и други случаи: *ки моли* (Tocilescu, 468); *цоти ке изрече* (Tocilescu, 461). Интересно е да се отбележи наличието на тези форми в елин документ от канцеларията на Стефан Велики, относно Зографския манастир, в който иначе изобилствуват среднобългарски форми и сърбизми. Напр.: *на вѣждоу да се дае... да и се пое... и да пѣни* (1466, I. Bogdan, 365).

Изместването на асигматичния (прост) аорист с нова аористна форма на -ох³, като тенденция, възниква още в старославянския език. И везика на влашките грамоти, в които среднобългарският елемент е преобладаващ, констатираме преве сна тази форма спрямо по-старата. Напр.: *того ради мѣ дадох* (1456, Panaitescu, 234); *та си прѣдаде* (1451, Panaitescu, 214). Трябва да отбележим, че варианта на -шж, 3 л. мн. ч., е резултат на смесване на гласни ъ/ж⁴. Напр.: *нѣ и ѡнка приложиш ж* (1408—418, Panaitescu, 78); *еже рекош ж* (1415, Panaitescu, 110). В езика на молдавските грамоти тази форма е

¹ К. МИРЧЕВ, *Историческа граматика*, стр. 190.

² Б. ЦОНЕВ, *История*, том II, 261.

³ СТ. МЛАДЕНОВ, *Geschichte*, стр. 259.

⁴ Б. ЦОНЕВ, *История*, том II, стр. 259.

твърде рядка и се среща само при глагола дати. Напр.: и дадох сѣ (1453, Costăchescu, II, 763); и даде сынѣ (1429, Costăchescu, II, 242); Формата на -шѣ 3 л. мн.ч. срещахме само в два случая и то в езика на дипломатиката, напр.: стѣкмишѣ да платят (1434, Costăchescu, II, 675); иже кѣзѣпишѣ (1435, Costăchescu, II, 683). Една морфологическа разновидност, дошла до-късно, е възприемането на имперфектното окончание -хѣ, твърде много разпространено във влашките грамоти и съвсем непознато в тези от Молдова. Някои примери: понеже проси хѣ господство ки (1421, I. Bogdan, *Relații*, 11); и понеже мѣти хѣ (1431, I. Bogdan, *Relații*, 56); та послаша хѣ (1432, I. Bogdan, *Relații*, 43).

Що се отнася до предаването на бъдещи действия, забелязва се, че от двата начина на изразяване в старославянски развитието води, от една страна, до изчезване на простото бъдеще, а от друга, до затвърдяване на сложна аналитична форма, изразявана с помощта на глагола хотѣти. Този факт се смята като обща вътрешна тенденция и на други балкански езици¹. Глаголът хотѣти се употребява в съкратена форма. Напр.: кои колѣрни шѣт дигишѣ (1480, I. Bogdan, *Relații*, 315); а господство ми шѣм платит (1478—80, I. Bogdan, *Relații*, 170); а ки ми шѣтѣ кѣрскат (1451—52, I. Bogdan, *Relații*, 86).

Други среднобългарски особености на глагола се отнасят до обобщаването на окончание -ѣтѣ в повелително наклонение, 2 л. мн. ч. Във връзка с това проф. К. Мирчев с основание отбелязва, че влашките грамоти познават само окончание -ѣтѣ². Няколко изключения, които се срещат, са сърбизми. Употребата на старите специални форми на повелително наклонение намалява за сметка на по-новите описателни конструкции, съставени от формата за сегашно време на дадения глагол и съюза да. Ето някои примери: кама да имѣ сѣ не кѣзмет (1422, I. Bogdan, *Relații*, 20); да трѣгсѣт (1431, I. Bogdan, *Relații*, 38); а ки да кѣрсѣтѣ (1495—96, I. Bogdan, *Relații*, 196); да смножитѣ (Tocilescu, 462); да гледатѣ (Tocilescu, 464); да не козѣтѣ... да не ходѣтѣ (1444, Costăchescu, II, 207); да заплатит закѣскѣ (1455, Costăchescu, II, 562).

По отношение на причастията би могло да се каже следното: сферата на тяхната употреба се стеснява чрез загубването на действителните причастия, с изключение на еловото причастие. Същевременно се установява една неизменяема форма на -ше с множество функции и широко разпространение в езика на влашките грамоти, напр.: кѣхѣ блата начѣхѣ прѣко съпатѣ (1421, Panaitescu, 126); и позабавихѣ тѣм (1430, Panaitescu, 162).

СРЪБСКИ ЕЛЕМЕНТИ

Внимателното проучване на езика на влашките грамоти дава основание да смятаме, че сръбското влияние се засилва още от първата

¹ К. МИРЧЕВ, *Историческа граматика*, стр. 204.

² *Пак там*, стр. 208.

По склонението на съществителните от сръбски произход са окончанията на творителен падеж ж. р. -ом (зает от съществителните м. р.) и винителен падеж ж. р. -ѣ. По-голямата част от грамотите започват с формулата: милостѣѣѣ божїѣѣ, която в последствие, чрез промяна на окончанието, става милостїѣѣм божїѣѣм (Panaitescu, 309, 328, etc.). Някои примери от езика на дипломатиката: н съ єднѣѣм работѣѣм (1431—32, I. Bogdan, *Relații*, 61); с мѣѣѣм глаѣѣѣм (1451—52, I. Bogdan, *Relații*, 86).

При местоименията следи от сръбско влияние виждаме в кратката родително-винителна форма *га*, която, както правилно изтъква проф. С. Б. Берищейн, става преобладаваща при Влад Цепеш². Примери: а) лични местоимения: *нѣ им га стѣ* *szeli* (1456—62, I. Bogdan, *Relații*, 94); *да га кърѣте* (1445, I. Bogdan, *Relații*, 80); *да га кърѣш* (Tocilescu, 462); б) притежателни местоимения: *зарадѣ моего чловека* (1481, I. Bogdan, *Relații*, 169); *како нашега кражмаша* (1476, I. Bogdan, *Relații*, 97); *по нашега чловека* (1474, I. Bogdan, *Relații*, 113); *ни единого...* *нашега* (Tocilescu, 468); в) неопределителни местоимения: *а ни ѿ кога* (1479—80, I. Bogdan, *Relații*, 156); *а самого* (Tocilescu, 465); г) показателни местоимения: *за якого сирмаха* (1482—96, I. Bogdan, *Relații*, 205); *того чловека* (Tocilescu, 468); *скрадиного* (Tocilescu, 464).

Характерна черта на глаголите от сегашно време изявително наклонение в сръбския език е окончанието -мо в 1 л. мн.ч. което често се среща в езика на влашките грамоти, проникнало след 50-те години на XV в.: не можемо останахт (1456—62, I. Bogdan, *Relații*, 94); ере смо их насчили (1475, I. Bogdan, *Relații* 119); а ми да им счиниммо (1484, I. Bogdan, *Relații*, 191).

¹ С. Б. БЕРНШТЕЙН, *Разыскания*, стр. 39.

² *Пак там* стр. 359.

³ *Пак там* стр. 193.

пърғаре (Tocilescu, 461); тшн послахмо (1475, I. Bogdan, *Relații*, 119); како жалокахмо (1481, I. Bogdan, *Relații*, 167).

Съобразно звуковия строеж на сръбския език, сегашните форми на спомагателния глагол **хотѣти**, с който се образува описателно бъдеще време, представят скъсени форми: **кю, ќе**, напр. **та кю счинит работс** (1480, I. Bogdan, *Relații*, 158); **шо се ќе счинити** (1482, Panaitescu, 323); **ке избеседитъ** (Tocilescu, 464); **кемо гледати** (Tocilescu, 468); **не ќе се нагит** (Tocilescu, 465). Съответните дълги форми **хокю** или **хокем** са единични и се срещат в грамотите с ярки следи от сръбско влияние¹.

ИЗТОЧНОСЛАВЯНСКИ ЕЛЕМЕНТИ

Характерна особеност на езика на молдавските грамоти чрез която се различава от езика на влашките и от трансилванските е наличието на някои източнославянски особености в него. Те са много по-многочислени във фонетиката, докато в морфологията, като по-устойчива част, са по-редки.

Един от най-често срещнатите източнославянски елементи в областта на морфологията е формата на родителния падеж мн. ч. при съществителните имена. В староруските текстове от XIII и XIV в., в резултат на взаимно влияние на двата варианта на съществителните от меки и твърди *о-* основи, се появява нова форма за родителен мн. ч. на **-и**². Тази форма срещахме и в езика на молдавските грамоти дори от първата половина на XV в. Напр.: **штѣ дѣтѣи нашихъ** (1408, Costăchescu, 61); **за доушѣ родителѣи моихъ** (1466, I. Bogdan, 99); **и за здраки дѣтѣи** (1470, I. Bogdan, 145).

Дългата форма на прилагателното име с окончание **-ого** в старославянски период, впоследствие става характерно за руската редакция. То се обобщава в старата руска книжнина от XII в.³ В езика на молдавските грамоти това окончание се среща от началото на XV в. Напр.: **из кѣка кѣчногѣ** (1407, Costăchescu, 56); **кѣра ... кышенисанного** (1409, Costăchescu, 65); **монастиръ скѣтого никола** (1431, Costăchescu, 311); **рѣка чистогѣ сѣкра** (1446, Costăchescu, II, 244).

Местният и дателен падеж на личното възвратно местоимение **2 л.**, наврядно под влияние на творителния падеж, приема в руската редакция *о-* в корена⁴. Напр.: **токѣ, сокѣ**. В евангелието от Архангелск двата варианта **тѣкѣ, тобѣ** вървят успоредно, като втория е присъщ на народната реч⁵. Някои примери, взети от нашите документи: **дѣлѣсмѣ тобѣ** (1449, Costăchescu, II, 385); **ничогѣ сокѣ** (1421, Costăchescu, II, 142).

При показателните местоимения установяваме преобладаваща употреба на източнославянски форми **тотѣ, тѣто, тѣта**: **оже тотѣ истинныи** (1412, Costăchescu, 98); **оже тѣта истиннаа манкола** (1418,

¹ *Пак там*, стр. 185.

² П. С. КУЗНЕЦОВ, *Историческая грамматика русского языка*, Москва, 1953, стр. 80.

³ *Пак там*, стр. 147.

⁴ A. VAILLANT, *Le vieux slave*, I, Paris, 1948, стр. 144.

⁵ П. С. КУЗНЕЦОВ, *Историческая грамматика*, стр. 128.

Costăchescu, 126); **тото село** (1411, Costăchescu, 92); **тоти щобы им непоручили** (1423, Costăchescu, 152).

Източнославянско влияние намираме и в формата на перфекта, изразена чрез елово причастие, напр.: **что сътвориль нам** ((1400 Costăchescu, 31); **и дала по свои доброн волн** (1462, I. Bogdan, 55); **а мы послали** (1423, Costăchescu, 159).

Най-сетне трябва да споменем и за употребата на специфичните източнославянски съюзи **щобы** и **оже** (ѡж), много често срещани в езика на молдавските грамоти. Някои примери: **щобы имоу был оурик** (1438, Costăchescu, II, 7); **оже тотъ истинныи** (1412, Costăchescu, 98).

РУМЪНСКИ ЕЛЕМЕНТИ

Характерна особеност на езика на грамотите представя и румънският елемент, проникнал от говоримата реч.

Въпросът за влиянието на румънския език върху езика на грамотите е привличал отдавна вниманието на учените. Румънският език е оставил най-силни следи в лексиката, особено в ономастиката и топонимията. Румънски елементи обаче може да се открият и в морфологията. Както показват данните, той е много по-голям и разнообразен в езика на молдавските документи отколкото във влашките.

Множеството случаи на употреба на членувани румънски форми, независимо от рода, говори ясно за нарастващата роля на румънския елемент в езика на грамотите през XIV. Така например срещат се случаи:

а) употреба на членувани съществителни имена в иминителен падеж ж. р.: **на имѣ крабѣа** (1483, I. Bogdan, 268); **до поеница тодерищем** (1473, I. Bogdan, 184).

б) членувани съществителни имена в родителен падеж ж. р.: **къ оустя калюгеричен** (1493, I. Bogdan, II, 6); **дочки маринкѣен** (1494, I. Bogdan, II, 38); **и с вѣрхъ лѣминатен** (1448, Costăchescu, II, 316).

в) членувани съществителни в именителен пад. мн. ч. ж. р.: **на имѣ... фынтьнѣа** (1426, Costăchescu, 178) **ока жсдечѣна** (1488, I. Bogdan, 361).

Под вдияние на румънския език някои съществителни от славянски произход променят понякога рода си, обстоятелство което на своя ред говори за проникването на румънския елемент, както и за това, че писарите в канцеларите са били силно повлияни от живата румънска реч. В един документ на Стефан Велики намираме такива именно случаи, при които употребата на румънски член е приджружена от промяна и на рода, напр.: **тота краищѣ**, ж. р. (1490, I. Bogdan, 421); вместо: **краище** (ср. р.). В документ от 1469 год. славянското съществително **селище** от ср. р. е употребено в ж. р. **селищѣ**.

Широко разпространение в езика на грамотите е получила определената членна форма м. р., употребявана както при наименование на местности и лица, така и при други думи: **до оустю пеперигѣа** (1455, Costăchescu, II, 521); **село на имѣ оунигюа** (1462, I. Bogdan, 51); **даде господство ми съпатѣа** (1392, Panaitescu, 55); **жоржѣ оунигюрѣ**

(срв. и следните примери): *Далн есмы... един селъ* — старосл. *едино село* (1428, Costăchescu, 230); и *една селища* — старосл. *едино селище*, (1488, I. Bogdan, 345), както и от славянската флексия към румънски думи, напр.: *еднѣ ескатѣ* (1452, Costăchescu, II, 410); и *дал непотѣ скои* (1453, Costăchescu, II, 458).

По-рядко се срещат съществителни имена от ср. р. мн. ч. нечленувани. Напр.: по старыми *хотарѣ* — обикновено *хотары* или *хотарми* (1473, I. Bogdan, 187); *черес крътопанѣ* (1493, I. Bogdan, II, 26); *черес дал на гладѣ рѣ* (1494, I. Bogdan, II, 34); и *вт кадѣ ри* (1388, Panaitescu, 48).

Тряба да се приеме, че формата *ѣн*, срещана в множество случаи, представя от себе си румънско третолично местоимение ед. ч. ж. р., което може да се види от следните примери: *вт нинѣ ѣн братѣ... или едѣ кто вт ѣн родѣ или вт родѣ отцоу ѣн* (1453, Costăchescu, II, 458); *а хотарѣ ѣн* (1456, Costăchescu, II, 575); *част ѣн вт микаѣшани* (1472, I. Bogdan, 175); и *ѣ рѣски непотѣ ѣн станчѣшѣ* (1482, I. Bogdan, 260); и *дрѣгал мѣрена непотѣ ѣн* (1488, I. Bogdan, 347); и *непотѣ ѣн* (1491, I. Bogdan, 445).

Не е изключена възможността същата форма да е употребена и в дателна служба.

Следи от румънско влияние намираме и при изразвянето на сравнителната степен на прилагателните имена. И което е по-интересно, срещат се отделни случаи, при които към българската сравнителна степен е прибавена и румънска. По всяка вероятност в съзнанието на преписвача е потъмняло значението на частицата *по*, поради което е прибегнал и до употребата на живата за него румънска форма *ман*. Например: *ман кѣше вт шѣшинецѣ* (1400, Costăchescu, 31); *ман лепшѣго* (1450, Costăchescu, II, 756); *манпожѣшен, манпожитѣчѣни* (1452, Costăchescu, 713).

★

В заключение би могло да се изтъкне, че върху основа среднобългарска, в езика на грамотите са се наслоили редица морфологически особености, идещи от обкръжаващата езикова среда. Така в езика на влашките грамоти се чувства дори от първата половина на XV в. влиянието на сърбохърватския литературен език¹.

Онова, което придава на езика на молдавските грамоти особен, свой облик, е източнославянския елемент, покрай който в много по-малка степен се срещат и следи от полско езиково влияние. Все пак не може да се направи ясно разграничение между езика на влашките грамоти, от една страна, и езика на молдавските грамоти, от друга страна. В много отношения те се преливат. Така например в Молдова се срещат множество среднобългарски елементи и съвсем спорадично някои сръбизми². Последните се дължат на книжовниците, които са знаели сръбски езика или са минали през румъно-славянски школи във Влахия.

¹ С. Б. БЕРНШТЕЙН, *Разыскания*, стр. 39.

² D. P. BOGDAN, *Diplomatica slavo-română*, в «Documente privind istoria României», Introducere, vol. II, Buc., 1956, стр. 62.

Що се отнася до езика на грамотите от Трансилвания, от няколкото запазени документи се вижда, че той е сроден с езика на влашките грамоти, с тази особеност, че сръбското влияние при тях е по-силно.

Общият елемент в трите подтипа, който до голяма степен е допринесъл за обособяването на книжовнославянския език, румънска редакция, представя румънският елемент. Засягайки този въпрос С. Б. Берищейн писа: «От края на първата четвърт на XV в. във влашките грамоти може лесно да се видят два процеса. Първият е отражение на нарастващата роля на румънския елемент над славянския, което доведе до появяването в езика на грамотите на румънския езикова особеност»¹.

IV. ЛЕКСИКА

Речникът на грамотите трябва да се изучава в тясна връзка с историята на румънското общество и румънските княжества през феодалното средновековие, тъй като езикът на който те са написани и промените, станали в него, се обуславят, пряко или косвено, от условията на обществено-историческото развитие.

Речниковият състав на грамотите представя едно цяло със свои характерни черти и специфичен облик. Поради естеството на грамотите, в нито една област на техния речник не намираме отразено цялото богатство на езика. С изключение отчасти на езика на дипломатическите документи, вътрешните грамоти имат по-ограничен и по-малко разнообразен речник.

Като говори за езика на документите, засягащи отношенията на румънските княжества с Брашов и Унгария, Й. Богдан изтъква, че в сравнение със среднобългарския, той се характеризира «с едно по-голямо богатство на византийски и новогръцки елементи, с множество турски елементи, проникнали през XV в. във всички балкански езици, с унгарски, румънски и други елементи, които не са могли да проникнат в говоримия български език»². В езика на молдавските грамоти са засвидетелствувани източнославянски и полски лексикални елементи. Наред с другите речникови наслойки от по-късно време, трябва да се отбележи и румънският лексикален пласт, който от втората половина на XV в. постепенно се разширява, като дава и специфичен облик на езика на грамотите.

Тук нямаме за цел да дадем изчерпателно и цялостно изложение на речниковото богатство и разнообразие на грамотите. Задачата ни е да хвърлим известна светлина върху разнородния му състав, върху различните влияния, кръстосани в него, които, наред с фонетичните и морфологически особености, придават на езика на грамотите специфичен характер.

Основния речников фонд на книжовнославянския език, румънска редакция, е наследен от старославянския език с някои среднобългарски елементи. Ще представим няколко примери из различни области на речника.

¹ С. Б. БЕРИШТЕЙН, *Разыскания*, стр. 39.

² I. BOGDAN, *Relații*, стр. XXIII.

а) Думи от областта на материалния живот

Изброяваме думи които се отнасят на хранителни продукти и на облекло:

пиш^та (1408—1418, Panaitescu, 94).

хлѣб (хлѣб): доидѣте съ хлѣб (1476, I. Bogdan, *Relații*, 97);
ни хлѣба (1434, Costăchescu, II, 671).

жито (1385, Panaitescu, 39).

пшеница: т кѣм пшеницѣ (1392, Panaitescu, 54); пшенице
(1453, Costăchescu, II, 445).

лѣн (1431, I. Bogdan, *Relații*, 38).

сланина: х сланини (1546, Ștefulescu, 115).

сирениѣ: ѡт мѣх сирениѣ (1413, I. Bogdan, *Relații*, 3).

риба: в мажи рибѣ (1446, Costăchescu, II, 244).

икра: икрѣ черноѣ (1446, Costăchescu, II, 244).

мед и медокина: да им ест мед (1392, Panaitescu, 55); козляница
медокина (1424, I. Bogdan, *Relații*, 21).

одежда: кѣ пишѣ и ѡдеждѣ (1388, Panaitescu, 46).

рѣтиште: ѡт фрѣшкогѣ рѣтишта (1431, I. Bogdan, *Relații*, 32).

платно: (1422, I. Bogdan, *Relații*, 18); сѣкна и платно (1458,
Costăchescu, 261).

постав: ни ѡт поставѣ (1422, I. Bogdan, *Relații*, 18); поставѣ
(1408, Costăchescu, II, 631).

кожѣх (1431, I. Bogdan, *Relații*, 32).

ногавица, мн ч. ногавици: ѡтѣ ногавици (1408, Costăchescu,
632).

б) Лексикални елементи от областта на економията и търговията

имѣниѣ и имание: иманіе кѣсѣ (1425, Panaitescu, 144); нашегѣ
имѣніа (1429, Costăchescu, 287).

достѣниѣ (1424, Panaitescu, 140).

добытѣкѣ и добиток: добиток ли мѣтѣкѣ или жик (1408—1418,
Panaitescu, 97); съ кѣсемѣ сконмѣ добиток (1472, I. Bogdan, II, 315).

доход: да сѣкнат дохѣд (1402—1408, Panaitescu, 82); со оѣскм
доходомѣ (1393, Costăchescu, 14).

пагоубѣ: кѣ пагѣбѣж (1427—1431, I. Bogdan, *Relații*, 31); имам
пагѣбѣс (1434, Costăchescu, 675).

трѣг: по трѣгокох (1413, I. Bogdan, *Relații*, 13); наших трѣгох
(1434, Costăchescu, II, 668).

трѣговѣцѣ и трѣговецѣ: трѣговци да трѣгѣт (1481, S. Dra-
gomir, 18); трѣговцѣмѣ (1437, Costăchescu, II, 710).

длъгѣ: имат длъгѣ (1415—1418, I. Bogdan, *Relații*, 7); за длъгѣ
(1437, Costăchescu, II, 709).

длъжник: ѡт длъжника (1415—1418, I. Bogdan, *Relații*, 7);
скогѣ длъжника (1435, Costăchescu, II, 692).

в) Думи които се отнасят на социалните отношения

кладалец (1413, I. Bogdan, *Relații*, 3).

коєкода: благокръни коєкода (1369—1376, Panaitescu, 45);
романъ коєкода (1392, Costăchescu, 7).

господинъ (1369—1376, Panaitescu, 36); господинъ (1392, Costăchescu, 7).

господаръ: ни ни господаръ (1388, Panaitescu, 49); господаръ (1407, Costăchescu, 56).

колкринъ: село колкринна (1388, Panaitescu, 48); колкринъ нашъ (1400, Costăchescu, 36).

жоупан (1392, Panaitescu, 56).

слоуга: дарока... слагам (1430, Panaitescu, 161); слоузъкъ нашамъ (1392, Costăchescu, 7).

роб: ꙗхѡѡди робѣ (1432, I. Bogdan, *Relații*, 43).

г) Думи които изразяват роднински отношения

родъ и сѣродник: ѡт рода ни ѡт сѣродник (1408—1418, Panaitescu, 97); късемѡ родоу (1433, Costăchescu, 353).

родителъ (1385, Panaitescu, 38); родителемъ нашимъ (1400, Costăchescu, 26).

мати (1408—1418, Panaitescu, 88); матери ни (1433, Costăchescu, 350).

отѣцъ: ѡтѣца моего (1392, Panaitescu, 54); ѡтѣцъ его (1429, Costăchescu, 290).

дѣшти: дѣштере мѡ (1456, Panaitescu, 234); дѣштеръ негринна (1432, Costăchescu, 330).

сынъ: сыноке (1386—1392, Panaitescu, 64); сынъ ми (1392, Costăchescu, 7).

дѣтъ мн. ч. дѣти и дѣца: дѣтемъ ихъ (1422, Costăchescu, 151); дѣца мѡ (1452, Panaitescu, 229).

чѡдо (чѣдо): на чѡдохъ ихъ (1428, Panaitescu, 160).

жена: станчѡлака жена (1386—1392, Panaitescu, 64); жена его (1432, Costăchescu, 330).

мжж: да къзметъ мжжа (1386—1392, Panaitescu, 64).

Тези няколко примера представени по-горе са изключително съществителни. Почертаваме обаче, че и глаголите както и останалите части на речта са също богато представени.

Върху този фонд обаче са наслоени множество и различни елементи с нееднакво разпространение в езика на грамотите. Едни от тези елементи изпъкват повече в един езиков подтип, други — в друг, обстоятелство, което отразява въздействието на живата езикова (славянска и неславянска) среда.

СРЪБСКО ВЛИЯНИЕ

Влиянието на сръбския език върху езика на грамотите се чувствава от 30-те години на XV в.¹, ограничавайки се почти върху двата езикови подтипа — влашкия и трансилванския (седмоградския). Трябва да

¹ A. ROSETTI, *Istoria limbii române*, București, 1962, III, стр. 46.

се отбележи, че това влияние в областта на речника е по-слабо, отколкото във фонетиката и морфологията. Тази несъразмерност би могла да се обясни с обстоятелството, че между среднобългарската и сръбохърватската лексика от XIV—XV вв. не е имало големи различия.

Ето някои думи от сръбски произход в езика на грамотите:

а) Съществителни имена

МЕЖИЯШИ и МЕГИЯШИ «крепостен селянин, съсед» (меѣаш): ПАНЬИ и МЕЖИЯШИ (1452, Costăchescu, II, 422); МЕГЕЯШИ ПО ШКОЛО (1514, Ștefulescu, 76).

КЪСКИ «къща»: КЪКЕ КАШЕ (1480, I. Bogdan, *Relații*, 164); ПОТРЕБНО С КЪКЕ (1508, Tocilescu, 469).

ЛЪК «лък»: ЛЪКОВЕ СЪ СТЪКЛАМИ (1432—1433, I. Bogdan, *Relații*, 62).
ОРЪЖИЕ «оръжие»: ОРЪЖИЯ И ШТИТОК (1451—1456, I. Bogdan, *Relații*, 88).

НОВАЦ «стотинка»: НИ ЕДИН НОВАЦ (1598, Ștefulescu, 297).

РСКА «ръка»: ШТ РСК... С РСК (1480, I. Bogdan, *Relații*, 160);
НА РСК (1509, Tocilescu, 475).

РСКАКИЦА «ръкавица»: РСКАКИЦЕ ШТ БОГАСИ... РАДИ РСКАКИЦ (1509, Tocilescu, 474—475).

ПШТ «път»: ЕШТ СЛОБОДИНА... ПШТ (1476, I. Bogdan, *Relații*, 97); С ПШТ (1508, Tocilescu, 469) и ПШТИШТЕ (производна със суфикс -иште):
КЪСА ПШТИШТА (1458—1459, I. Bogdan, *Relații*, 93).

СКЕКИ МН. «свещи»: (1508, Tocilescu, 471).

ШЯК «чичо» (ујак и ујка): ДЕЛ ШКОМ СИ... ШМЕЛ ШКОМ СИ (1590, Ștefulescu, 287).

ЈЕМЪЦЪ или ЕМАЦ «поръчител»: ДЛЪЖНИКА НАН ЕМЦИ (1413, I. Bogdan, *Relații*, 4).

ПИСАЦ «писар, граматик»: БРАТША ШТ НЕЩЕШТ ПИСАЦ (1549, Ștefulescu, 124).

ККАР «загуба»: ДА МИ НЕ БЪДЕ ККАР (1482—1492, I. Bogdan, *Relații*, 204); ДА ШЧИНИ ККАР (Tocilescu, 468).

ПАСТЪХ «жребец»: ПАСТЪХ Е НАН ЖШАН (1496, I. Bogdan, *Relații*, 212).

б) Прилагателни

ДШЖЕН «длъжен»: МИ Е ДШЖЕН (1481, I. Bogdan, *Relații*, 285).
МОУДАР «мъдър»: ЧИСТОТОМШ И МОУДРОМОУ (1491—1492, S. Dragomir, 76).

в) Местоимения

Я «аз»: СЪМЪ Я ШСТАВИ (1431—1432, I. Bogdan, *Relații*, 59).

Неопределителното местоимение се среща често в м.р. мн.ч. — СКИ: СВИ ОБАДИ (1460, I. Bogdan, *Relații*, 102), и в ж.р. ед.ч. — СКА: ШЧИНА БИЛЕКА СКА (1489, Panaitescu, 384); СКА ВЛАШКА ЗИМАКЪ И КЪСИ БОЛКРИ (1476, I. Bogdan, *Relații*, 98).

ТКО «кой»: ТКО Е АПАА (Tocilescu, 465).

г) Глаголи

СЪЕТИ «вземам» широко употребявана форма, понякога редом с КЪЗЪТИ: да КЪЗМЕТ мѣжа, да ЕСТ колаа СЪЕТИ (1386—1392, Panaitescu, 64).

сСДТИ «съдя»: да нѣ сСДТИ (1526, Ștefulescu, 88).

лагати «лъжа»: не знам тко е лагал (Tocilescu, 465).

парасити «изоставям»: ни е парасал (1530—1536, St. Nicolaescu, 54).

д) Други части на речта

сксдѣ «навсякъде»: слободил... по сксдѣ пѣтоке (1476, I. Bogdan, *Relații*, 98).

скеги «всякога»: сс... скеги с мою рскс (1491—1492, I. Bogdan, *Relații*, 194).

онсда и онсдан «там»: wt онсда да доносет (1441—1442, I. Bogdan, *Relații*, 76); ракотс wt онсдан (1480, I. Bogdan, *Relații*, 158).

напокон «после»: напокон цю че кити (1497—1498, Panaitescu, *Doc. Sibiu*, 13).

чѣ, че, ча «защото», «тъй като» (влияние на чакавския диалект): чѣ господство ми (1430—1431, I. Bogdan, *Relații*, 55); да знате че (1433—1446, I. Bogdan, *Relații* 83); ча иматъ добиток (1459, I. Bogdan, *Relații*, 101).

еко «ето»: еко тѣри гдѣ сѣ паднѣли (1432, I. Bogdan, *Relații*, 41).

богъме «бога ми»: богъме, како да нѣ ни корен не встане (1432, I. Bogdan, *Relații*, 50).

РУСКО-УКРАИНСКИ ЛЕКСИКАЛНИ ЕЛЕМЕНТИ

Речникът на молдавските грамоти съдържа множество руско-украински елементи, проникнали покрай южнославянските и полските. Това влияние се забелязва още в езика на най-старите документи и то във всички области на речника.

1. ИЗТОЧНОСЛАВЯНСКИ ОСОБЕНОСТИ

а) Съществителни

Означаващи понятия из областта на обществено-политическия живот. Ето някои от тях:

холоп «роб» (1470, I. Bogdan, 140).

холопство «робство»: wt холопства... wпат с холопство (1470, I. Bogdan, 140—141).

катаман «старейшина» (староруски катаманъ)¹: гдѣ бы(а) катаман(н) герма(н) (1422, Costăchescu, 151).

чашник «сановник» (староруски чашникъ)²: наѣша чашника (1408, Costăchescu, 61).

король «крал»: королевн польскому (1393, Costăchescu, II, 607).

¹ Срезневский, *Материалы*, т. I, столб. 231.

² *Пак там*, т. II, столб. 1484.

королекство «кралство»: королевства польско(г) (1435, Costăchescu, II, 689).

царевич «царски син»: татарски царевич (1460, I. Bogdan, II, 275).

лѣчник «стрелец с лѣк»: пришел... ханѣ лѣчникѣ (1435, Costăchescu, II, 694).

город «крепостъ», «градъ»: ѹбѣлын городъ... ѹбѣломъ городѣ (1408, Costăchescu, II, 631).

городище «градище»: городище (1468, I. Bogdan, 130).

держака «област, страна»: держакѹ... держакѣ ѡт тѣтокѣ (1435, Costăchescu, II, 682).

колоест «околия»: съ ѹсею колоестню (1435, Costăchescu, II, 682).

ѡлан «улан» (<нем. *Uhlán*): темники и ѡланы (1462, I. Bogdan, II, 292).

темник «капитан»: ис дрѣгими темники (1462, I. Bogdan, II, 292).

Думи из областта на материалната култура и занятите

торг «град, пазар, панаир»: нныхъ торгохъ (1408, Costăchescu, II, 631); на романске торгѹ (1408, Costăchescu, 61).

торговля «покупка, стока»: съ сконми торговлями (1408, Costăchescu, II, 630).

торговец «търговец»: торговецѣм (1435, Costăchescu, II, 678).

долг «дълг»: ѡ своемъ долгѣ (1435, Costăchescu, II, 692).

должник «длъжник»: кто имает должника (1435, Costăchescu, II, 692).

корчма «кръчма»: абы корчмы не держали (1456, Costăchescu, II, 791).

ккас и кѣас «вино» (квас): грецкы квасъ (1408, Costăchescu, II, 630); и 1460, I. Bogdan, II, 273).

перец «пипер» (1408, Costăchescu, II, 631).

шолк «коприна» (1408, Costăchescu, II, 630).

камхѣ «копринен плат» (казахски, киргизки *kamki*)¹. Думата е влязла и в езика на грамотите от Влахия и Трансилвания: закѣси ѡт камхы (1369—1376, Panaitescu, 36); камхамѣ фѣта (Tocilescu, 461); камхы (1408, Costăchescu, II, 630).

полотно «платно»: полотно и бѣлокѣ (1408, Costăchescu, II, 630).

кокер «килим»: ѣ кокерѣ (Tocilescu, 461).

кикѣр «шлем»: едно кикѣрѣ мал (1509, (Tocilescu, 473)

кѣхнии «кухня». Смятаме, че думата е руска (не полска) заемка, тъй като полското влияние е слабо в тази област: ноже келики за кѣхнии (1508, Tocilescu, 470).

Думи, означаващи явления и предмети из областта на природата и обкръжаващата действителност. Напр.:

колоето «блато»: ѡт ѡсти шѹмоуза колоета (1409, Costăchescu, 69).

озеро «езеро»: едно озеро на прѹтѣ (1409, Costăchescu, 71).

дѹброка «дѹбрава»: на краї дѹброкы (1393, Costăchescu, 13).

дѹб «дѹб»: до дѹба... исѣ дѹба (1393, Costăchescu, 13).

берѣст «брест»: на знаменан берѣст (1501, I. Bogdan, II, 184).

¹ Виж. VASMER, R E W, I, стр. 514.

лѹгъ «ливада»: черѣс лѹгъ (1392, Costăchescu, II, 7).
 верхъ «врѣх»: по верхъ городишта (1420, Costăchescu, 136).
 перекон «ров»: по старомъ переконъ (1479, I. Bogdan, 228).
 пѹтъ «пѣтъ»: кдѣ кѣшалъ пѹтъ (1392, Costăchescu, 7).
 дорога «пѣтъ»: на страхоти(н)скѣю дорогъ (1400, Costăchescu, 27).
 перехрѣст «крѣстопѣтъ»: перехрѣстъ с дорогахъ (1503, I. Bogdan, II, 240).

Други съществители от различни области

помоч «помощ»: помочи (1436, Costăchescu, II, 701).
 сторожа «стража»: на сторожѹ (1408, Costăchescu, II, 631).
 сторона «страна»: на тѹ сторону сѣрѣта (1392, Costăchescu, 7).
 перекон «превоз» (1408, Costăchescu, II, 631).
 закѣзка «врѣзка»: закѣзкъ поставка(м) (1452, Costăchescu, II, 422).
 серебро «сребро»: серебро жажное (1408, Costăchescu, II, 632).
 золото «злато» (1434, Costăchescu, II, 675).
 здоровѣе «здраве»: за наше здоровѣе (1409, Costăchescu, 71).
 голока «глава»: знаюмъ каша голока (1435, Costăchescu, II, 678).
 присѣга «клетва»: шт скою присѣгъ (1474, I. Bogdan, 192).
 присѣжник «лице, което дава клетва» (присяжный): присѣжници (1474, I. Bogdan, 192).
 тѹтка «леля»: тѹтка наша (1470, I. Bogdan, 174).
 колочение «отвличане»: колоченѣе диккоу (1472, I. Bogdan, 173).
 потверженіе и оутверженіе: потверженіе тѣмъ (1407, Costăchescu, 57); прѣданіа и оутверженіа (1411, Costăchescu, 57).
 корока «крава»: ко(а) и коро(к) (1452, Costăchescu, II, 759).
 колод «ечемик»: дванадѣскѣт коло(а) соло(а) (1453, Costăchescu, II, 445).
 колода «мярка за измерване на жито»: чѣтири колод пшенице (1453, Costăchescu, 445).

б) Прилагателни

моудрин «мѣдър» (1393, Costăchescu, II, 607).
 голокнын «главен»: на голокное мыто (1408, Costăchescu, II, 631).
 чѣжини «чужд»: за чѣжего токара (1435, Costăchescu, II, 676).
 холопскѣ «робски»: холопскимъ и татарскимъ правомъ (1470, I. Bogdan, 140).
 королевскѣ «кралски»: оу зѣман королевскон (1448, Costăchescu, II, 305).
 золотын «златен»: шѣс(тсо)т золоты(х) дѹкато(к) (1421, Costăchescu, 142).

в) Местоимения

которы «който»: которы имѣтъ господарь (1411, Costăchescu, 85).
 тотъ «онзи»: тотъ слѹга (1393, Costăchescu, 13); среден род тотъ: тотъ село (1418, Costăchescu, 127).
 собе «на себе си»: собе сѣдити виногра(а) (1409, Costăchescu, 69).

з) Глагол

с м о т р ꙗ ти «гледам»: ꙗго докро с м о т р ꙗ ти (1442, Costăchescu, II, 716).
ж а л о к а ти «смилявам се», среща се редовно в документи за заве-
щание и др.: ж а л о к а ли ꙗ с м ъ (1400, Costăchescu, 26).

т о р г о к а ти с ѧ «търгувам»: и м ꙗ (т) т о р г о к а ти с ѧ (1449, Costăchescu, II, 743).

д е р ж а ти и д е р ж ꙗ ти «държа»: к о р ч м ꙗ н е д е р ж а ти... д е р ж ꙗ ти (1408, Costăchescu, II, 633).

к о р о т и ти с ѧ «връщам се»: с ѧ к о р о т а т ꙗ изъ ꙗ г о р ꙗ (1408, Costăchescu, II, 631).

п о г н а ти «вода»: к т о и м е т ꙗ п о г н а ти с к о т ꙗ (1408, Costăchescu, II, 631).

п о л н и ти «изпълнявам» (*пополнить*): д е р ж а ти и п о л н и ти (1433, Costăchescu, II, 651).

п р и с ꙗ г а ти «късна се»: п р и с ꙗ г а е м ꙗ и п р и с ꙗ г л и ꙗ с м и (1435, Costăchescu, II, 687).

б о р о н и ти «браня»: б о р о н и ти н а (с) (1435, Costăchescu, II, 687).

л и ш а ти «позволявам»: н е л и ш а н т е и м ꙗ (1435, Costăchescu, II, 678).

с ꙗ д и ти «съдя»: с ꙗ д и л и и с н а ш и м и к о л о р ѡ (1474, I. Bogdan, 192).

з а к о р о н и ти «конфискувам»: н и ч т о д а н е з а к о р о н е н о (1466, I. Bogdan, 96).

п о т в е р д и ти «потвърждавам»: п о т в е р ж е н и е м ꙗ п о т в е р ж а е м ꙗ (1415, Costăchescu, 122).

з н а к о м и ти «запознавам»: з н а к о м и т о ч и н и м ꙗ (1462, I. Bogdan, II, 283).

п е р е м е н и ти «сменям»: г д е п е р е м и н е (т) д о р о х о (1400, Costăchescu, 31).

д) Други части на речта

м е ж ѡ «между»: м е ж ѡ д ѧ п ꙗ т ꙗ (1400, Costăchescu, 37)

п е р е д «пред»: п е р е д ꙗ... к о р о л е м ꙗ (1448, Costăchescu, II, 305).
Среща се често сравнителната степен *перече*: п е р е ж е... г о с п о д а р е м ꙗ (1408, Costăchescu, 60).

к о ꙗ д а «къде»: к ꙗ д а х о т а р и л и (1412, Costăchescu, 98).

т е п е р ꙗ «сега»: ꙗ з ꙗ к л и т е п е р ꙗ м н ꙗ (1434, Costăchescu, II, 675).

т о ꙗ т ꙗ «тук»: т о ꙗ т ꙗ о ꙗ л ꙗ к о к ꙗ (1436, Costăchescu, II, 701).

о д и н «един»: ѡ т о д и н о н с т о р о н ꙗ (1393, Costăchescu, 13); ж.р.
ѡ д н а: ѡ д н а т о п л а н и ц а (1473, I. Bogdan, 183).

п о л ꙗ т о р а и п о л т о р а «един и половина»: п о л ꙗ т о р а г р о ш а...
п о л т о р а г р о ш а (1460, I. Bogdan, II, 274—275).

II. УКРАЙНИЗМИ

а) Съществителни

с о и м «сейм, парламент» (*сойм*, пол. *sejm*)¹: о ꙗ б ѡ л г а р е х н а с о и м ѡ (1441, D. P. Bogdan, *Acte*, 35).

к и р а «ввряа»: к и р а п а н а... к и р а (1425, Costăchescu, 169).

¹ В. ГРИНЧЕНКО, *Словарь украинского языка*, т. IV, стр. 165.

гникъ «гняв»: тотъ гник (1435, Costăchescu, II, 687).

дочка «дъщеря»: дочки дръгончеки (1493, I. Bogdan, II, 27).

солотвинка «нещо солено, място солено» (солотвина): на солотвинкѣ (1501, I. Bogdan, II, 184.)

кѣремѣ «время» (диал. *веремѣ*): котрымъ кѣременемъ (1400, Costăchescu, II, 619).

дороха «път»: приходи(т) доро(х)... перемини(т) дорохо (1400, Costăchescu, 31).

колодѣз «кладенец»: на колодѣзи... шт колодѣзи (1415, Costăchescu, II, 121).

лис «лес»: черес лис (1490 I. Bogdan, 439).

березник «горичка от брези»: скүзѣ березникъ (1393, Costăchescu, 13).

колѣха «елха» (вілха): на єднѣ колѣхѣ знаменанѣ (1490, I. Bogdan, 440).
колшѣе «елхова горичка» (производно от *волха*): потокомъ колшѣемъ (1479, I. Bogdan, 228).

храб «габър»: храб знаменан (1490, I. Bogdan, 439).

б) Глаголи и други части на речта

дицковати «залагам»: сѣдити или дицковати (1466, I. Bogdan, 96).

дыковати «изказвам благодарност»: дыковали єсмо (1512, Costăchescu, *Doc. Bogdan*, 500).

оүзати «вземам»: оже єсмы оүзали (1411, Costăchescu, 95).

росохатын «разклонен»: дүбъ росохатын (1488, I. Bogdan, 334).

оүсє «всичко»: со оүсєнмъ (1409, Costăchescu, 69).

сєред «всред»: с сєред дѣброкѣ (1493, I. Bogdan, 27).

ПОЛСКИ ЗАЕМКИ

Върху речника на молдавските грамоти е оказал силно влияние полският език. Това влияние е повече подчертано в дипломатическите документи, свързани с Полша¹.

а) Съществителните имена

Обществено-политически термини:

голд «подчинение» (*hold* <нем. *Huld*): истиннын гольд (1436, Costăchescu, II, 701).

голдовник «васал» (*holdownik*): ѣко свои гольдовники (1453, Costăchescu, II, 765).

посполетко «народ, население»: кѣсємѣ посполеткѣ (1435, Costăchescu, II, 692).

¹ Виж М. MITU, *Termeni de origine polonă în documentele slavo-moldovenesti din sec. XIV—XVI*, «Romanoslavica», VIII, 1963.

чесник «сановник, дворянин» (*cześnik*): чесникомъ и паномъ (1468, I. Bogdan, II, 301).

кашталян «бойер, феодал» (*kasztelan* <лат. *castellanus*): кашталаномъ (1510 Costăchescu, *Doc. Bogdan*, 455).

маршалек «маршал» (*marszałek* <нем. *Marschall*): маршалка королевства (1457, I. Bogdan, II, 297).

губернатор «губернатор» (*gubernator* <лат. *gubernator*): гоубернаторъ (1450, Costăchescu, II, 749).

канцлер а) в Полска «канцлер» и б) в Молдова «логофет»: а) панъ диниско канцлеръ хронотокескыи (1436, Costăchescu, II, 701); б) панъ петръ канцлеръ (1456, Costăchescu, II, 791).

секретар «секретаръ» (*sekretarz* <лат. *secretarius*): секретаромъ (1510, Costăchescu, *Doc. Bogdan*, 469).

пан «панъ» (титла на молдавски князе и бойери; синоним на южно-славянски жоупан: ккра жоупана юги... ккра пана драгока (1392, Costăchescu, 8).

рада «съветъ» (*rada* <нем. *Rat*): рада молдавскаа (1435, Costăchescu, II, 689).

радца «съветникъ»: великими панъи радцами (1453, Costăchescu, II, 766).
крал и крѣл «кралъ»: крал пол(с)комъ (1395, Costăchescu, II, 612); слѣга крѣлѣ (1499, I. Bogdan, II, 421).

кroleка «красица»: калебно кroleкони (1395, Costăchescu, II, 612).
кroleкыство «кралство»: с кroleкыствомъ польскыи (1393, Costăchescu, II, 607).

очезна и очизна «отечество»: нашъи очезны (1435, Costăchescu, II, 682); мчизнѣ пракою (1447, Costăchescu, II, 732).

бѣргмистръ «градски кметъ» (*burmistrz* <нем. *Bürgermeister*): панѣ бѣргмистръ (1463, I. Bogdan, 295).

жолнир «войник-наемникъ» (1439, Costăchescu, II, 714).

мѣстич и мѣшчан «гражданинъ»: мѣсчаномъ (1445, Costăchescu, II, 729); мѣшчане (1510, Costăchescu, *Doc. Bogdan*, 470).

кметъ «селянинъ» (*kmieć*): кметемъ и доухокнымъ (1445, Costăchescu, II, 729).

поддан «крепостен селянинъ» (*poddany*): с нашыми по(д)даныи (1439, Costăchescu, II, 712).

Наименования из областта на материалната култура (търговия, заняти)

крам «търговия на древно» (*kram* <нем. *Kram*): ко крамоу слухаютъ (1460, I. Bogdan, II, 273).

крамар и крамары «дребулия» (*kramarz*): крамаре... крамарѣа (1435, Costăchescu, II, 695).

зыск и низск «печалба» (*zysk*)¹: зыск оучинити (1449, Costăchescu, II, 385); видѣвъши низскъ (1474, I. Bogdan, 192).

¹ Думата би могла да бъде смятана от украински произход. Като се имат предвид обаче икономическите отношения с Полша, по-приемливо е да се смята заполски елемент.

шкoдa и ншкoдa «загуба» (*szkoda*): нн шкoдs (1456, Costăchescu, II, 777); ншкoды чинать (1435, Costăchescu, II, 677).

склaд и нсклaд «склад» (*skład*): нa нсклaдъ... нa склaд (1408, Costăchescu, II, 630—632).

скapбъ «имот»: скapбъм нашим (1499, I. Bogdan, II, 422).

бархaт «кадифе» (<среднонемецки: *barchât*): полотно, бархaты (1456, Costăchescu, II, 788).

бaкoлнa «памук» (*bawelna*): бaкoлнoу (1408, Costăchescu, II, 631).

плoтнo «платно»: прoдaкaтн... плoтнa (1449, Costăchescu, II, 743).

брoкaр «бирария»: aнн брoкaрa (1456, Costăchescu, II, 631).

пикo «пиво»: нн пикa кaрити (1434, Costăchescu, II, 670).

Църковно-религиозни термини

крнж «кръст» (1436, Costăchescu, II, 698).

крнжeкннк и крнжeкaнeц «кръстоносец» (*krzyżownik*): крнжe-кaнцeм... крнжeкннкoмъ (1395, Costăchescu, II, 612—613).

кoсцa «черква» (*kościół*): кoсцe(л) рн(м)скнн (1500, Costăchescu, II, 612).

кaплaн «свещеник»: бъри рн(м)скoн кaплaнн (1506, Costăchescu, Doc. Bogdan, 441).

прeлaт «висш духовник» (*pralat* < лат. *praelatus*): oуcнмъ прeлaтoмъ (1468, I. Bogdan, II, 301).

пaпeж «папа» (1506, Costăchescu, Doc. Bogdan, 441).

бнскoуп «епископ»: бнскoупoмъ (1468, I. Bogdan, II, 301).

apцнбнскoуп «архиепископ»: apцнбнскoупъ лвoкъcкнн (1503, I. Bogdan, II, 484).

Различни съществителни

poзъм «разум»: poзъмoм и cмыcлoм (1462, I. Bogdan, II, 283).

oбнцoкaннe «обещание» (*obiecowanie*): oбнцoкaннe и cлoбoкaннe (1436, Costăchescu, II, 701).

пoмoц «помощ»: пoшлeмъ пoмoцъ (1439, Costăchescu, II, 714).

пoкoрa «покорност» пoкoрoу и гoлдъ oуднaтн (1468, I. Bogdan, II, 302).

пoкoун «спокойствие, покой»: мнр и пoкoунн (1499, I. Bogdan, II, 420).

хкнлa «миг, момент»: пoтpeбнaм хкнлaм (1468, I. Bogdan, II, 301).

кaлкa «война»: тoнтo кaлкн (1510, Costăchescu, Doc. Bogdan, 455).

apтнкcл «член» (*artykuł* < лат. *articulus*): пo(д)лoу(г) apтнкcлaмк (1510, Costăchescu, Doc. Bogdan, 455).

пapcънa «лице» (*persona* < лат. *persona*): пoмoцн пapcънeн нашeн (1436, Costăchescu, II, 698).

жoлдъ «заплата» (*žold* < нем. *Sold*). Cpецa ce и в eзнкa нa влaшкнтeг paмoтн нaвepнo чpeз yнгapcкo пocpeднчecтвo (< *zsold*): жoлдъ

нѣмам (1476—1477, I. Bogdan, *Relații*, 99); на жолды (1458, Costăchescu, II, 815).

доктор «доктор» (*doktor* < лат. *doctor*): докто (р) пра(к)стых (1510, Costăchescu, *Doc. Bogdan*, 455).

манстат «величество» (*majestat* < лат. *majestas*): печать манстатъ (1439, Costăchescu, II, 713).

члонец «статья»: къ оуекхъ члонецхъ (1439, Costăchescu, II, 713).

зрада «измяна» (*zdrada*): без жадни зрады (1499, I. Bogdan, II, 425).

блато «блато» починше от блато (1473, I. Bogdan, 183).

смока «спогодба»: подас(г) нашн(х) смока(х) (1506, Costăchescu, *Doc. Bogdan*, 442).

доконанѣ «исполнение»: доконанѣ ма(л)же(н)стка (1506, Costăchescu, *Doc. Bogdan*, 441).

оврона «защита»: дам швронъ (1506, Costăchescu, *Doc. Bogdan*, 441).

короуна «корона» (*korona* < лат. *corona*): намѣстникомъ корсны (1435, Costăchescu, II, 689).

мерзечка «вражда» (*mierziaczka*): есмы нмѣли мерзечкс (1435, Costăchescu, II, 679).

счинец «дело, деяние»: подлоуѣ оучинков (1462, I. Bogdan, II, 289).

малженство «женитба»: мѣсто того ма(л)же(н)стка (1506, Costăchescu, *Doc. Bogdan* 441).

жена «свпруга»: жонѣ его марѣн (1428, Costăchescu, 221).

б) Прилагательни

келебнъ «величествен» (*wielebny*): оу келебного крола (1400, Costăchescu, II, 617).

келможнъ «силен, могъщ»: рада келможно (г) петра (1448, Costăchescu, II, 737).

окрстнъ «жесток»: шкрстнаа калка (1510, Costăchescu, *Doc. Bogdan*, 468).

небожчик «мъртава»: коро(л) небо(ж)чи(к) (1453, Costăchescu, II, 766).

розмант «различен»: розманти рѣчи (1456, Costăchescu, II, 788).

надобнъ «нужен» (*nadobny*): бѣдѣть намъ надобни (1408, Costăchescu, II, 633).

покорнъ «покорен, смирен»: оуспхнени и покорни (1468, I. Bogdan, II, 301).

пианъ «прилежен» (*pilny*): керни и пиани быти (1456, Costăchescu, II, 788).

шлѣхотѣнъ «благороден» (*szlachetny*): кирного и шлѣхотнего посла (1479, I. Bogdan, II, 351).

в) Глаголи

голдокати и холдокати «ставам васал» (*holdować*): гольдсемъ, гольдокали сѣ есми (1435, Costăchescu, II, 587); нмѣмъ холдокати (1495, Costăchescu, II, 729).

мѣшкати «живея» (*mieszkać*): мѣшкати оу его мнѣости (1449, Costăchescu, II, 747).

мо(а)кити «говоря, казвам» (*mówić*) и производните: розмокити (*rozmówić się*), оумокити «становявам» (*umówić*): не имамъ ништо молакитъ (1453, Costăchescu, II, 802); розмокаѣкучи з кѣлможнымъ (1510, Costăchescu, *Doc. Bogdan*, 455); оумокити смо (1506, Costăchescu, *Doc. Bogdan*, 442).

доконати «извършвам»: бы см доконати (1506, Costăchescu, *Doc. Bogdan*, 442).

шоукати «търся»: много господаръ шукати (1393, Costăchescu, II, 607).

слоуѣнти «давам клетва, кълна се»: слѣбнати смн и слѣбѣсмъ (1393, Costăchescu, II, 607).

качити «забелязвам»: качити оуѣрѣдомъ того (1436, Costăchescu, II, 698).

обницокати «обещавам, задължавам се»: обницѣсмъ и слѣбѣсмъ (1436, Costăchescu, II, 701).

радити «съветвам» (*radzić*) среща се редом с производните дорадити и прирадити: добра рада радити (1393, Costăchescu, II, 607); дораднати смъ (1455, Costăchescu, II, 771); прираднати смъ смн (1458, *I. Bogdan*, II, 261).

нагакати «мъка»: не могли бы... нагакати (1506, Costăchescu, *Doc. Bogdan*, 441).

складати «принадлежа»: складаю(т) на дѣла (1506, Costăchescu, *Doc. Bogdan*, 441).

рачити «благоволявам»: бѣде(т) ... рачи(а) (1510, Costăchescu, *Doc. Bogdan*, 456).

хокати «пазя»: имамъ(т) хокана быти (1506, Costăchescu, *Doc. Bogdan*, 440).

оумарѣти «отменям» (*umorzyć*): тоты записы смарѣмо (1462, *I. Bogdan*, II, 285).

калчити «боря се»: не имамъ... калчити (1468, *I. Bogdan*, II, 302).

г) Други части на речта

жадна «нито една»: жадна криеда (1456, Costăchescu, II, 777).

кѣды «кога»: кѣды колн (1395, Costăchescu, II, 612).

рихлѣ «бързо»: (1506, Costăchescu, *Doc. Bogdan*, 440).

подаѣг «според»: подаѣг чти (1393, Costăchescu, II, 607).

посполу «заедно»: посполу с нашими паны (1411, Costăchescu, II, 637).

опроче «освен»: опроче перекозокъ (1408, Costăchescu, II, 631).

алебо «или»: алебо его послы (1434, Costăchescu, II, 666).

УНГАРСКИ ЛЕКСИКАЛНИ ЕЛЕМЕНТИ

В речника на румънската редакция на книжовнославянския език са навлезли и множество унгарски елементи от които едини може би са минали през румънски език. Унгарското влияние е по-силно върху речника на грамотите от Трансилвания, Влахия и е по-слабо в Молдова.

Преобладават наименования из областта на материалната култура: карош «град» (*város*): стол и карош (1457, Panaitescu, 235). марха «стока» (*marha*): съмъ ималъ мож мархъж (1431—1432, I. Bogdan, *Relații*, 59).

кам и кама «десетък, мито, митница» (*vám*). В езика на грамотите означава само «десетък»: wt wexън камъ (1389, Panaitescu, 52); къзниманте камъж пракъ (1415—1418, I. Bogdan, *Relații*, 6).

камеш 1. «чиновник, който събира десетъка» (*vámos*): камешни пчелам (1436, Panaitescu, 169); 2. «чиновник, който събира мита»: камешне wt рskа (1422, I. Bogdan, *Relații*, 18).

мажа «единица мярка за тегло, равна на 50—100 кг» (*mázsa*): wt мажъж коскъ (1424, Panaitescu, 132); по ъ мажи рнеба (1440, Costăchescu, II, 76).

тар «товар» (*tár*): . тар (1422, I. Bogdan, *Relații*, 18); wt таръ (1458, I. Bogdan, II, 261).

терх «товар» (*terh*): wt каждого терхъ (1408, Costăchescu, II, 631).

киг «топ плат, платно» (*vég*): wt кига начата (1424, I. Bogdan, *Relații*, 21); сскна съ кигомъ да продаютъ (1449, Costăchescu, II, 743); wt един киг (1509, Tocilescu, 474).

кезѣш «споръчител» (*kezes*): имат кезѣши (1474, I. Bogdan, *Relații*, 116); еж(м) кезѣшъ (1434, Costăchescu, II, 675).

келчюг или келчүг «разход» (*költseg*): с колнко келчюг (1432—1437, I. Bogdan, *Relații*, 253).

хам «хамут» (*hám*): wt хам дската (1422, I. Bogdan, *Relații*, 17).

шѣба «шуба» (*suba*): съ едном шѣбом (1431, I. Bogdan, *Relații*, 248).

хелѣц и хелѣчъ «месоядно животно, подобно на невестулка» (*hölgy*):

хелѣц добри (1506, I. Bogdan, *Relații*, 304).

бербеница «каче» (*berbence*): к. бербеницѣ икра (1440, Costăchescu, II, 76).

чизма мн. чизме «ботуш» (*cizma*): чизме (1508, Tocilescu, 469).

гшлер «яка» (*gallér*) (1509, Tocilescu, 474).

ик «товар» (*ik*): за дрѣко .в. ик (1509, Tocilescu, 475).

Обществено-политическата терминология е добре представена от наименованията, които означават различни служби, рангове, обществено положение, професии и пр. Голяма част от тях се отнасят конкретно до Брашов и Унгария. Макар повечето от тези думи да не се срещат в езика на грамотите от Трансилвания, смятаме, че наличието им във влашките грамоти е доказателство, че са проникнали чрез посредничеството на Трансилвания, тъй като се срещат в документи, адресирани до лица в Брашов и Сибиу. Ето някои от тези думи:

окад «дворянин» (*jobbagy*): краля и ски шбади (1460, I. Bogdan, *Relații*, 102).

удварбиржъ «придворен съдия» (*udvarbiró*): великомъ удварбиржъ (1480, I. Bogdan, *Relații*, 279).

биржъ «кмет, съдия» (*biró*): биржъ wt брашок (1477, I. Bogdan, *Relații*, 133); кѣрокъ wt брашока (1434, Costăchescu, II, 675).

флѣноу и флѣночь «селски съдия» (*folnagy*): флѣночем и порем (1479—1480, I. Bogdan, *Relații*, 154); със фалноч (Tocilescu, 469).

хусар «хусар» (*huszár*): хускар (1482—1496, I. Bogdan, *Relații*, 199).

паркалак, перкалаб и прѣкалаб «началник на крепост или област» (*porkoláb* < нем. *Burggraf*): паркалабен вт бран (1474—1476, I. Bogdan, *Relații*, 121); вѣкра шандра перкалаба (1411, Costăchescu, 141); изкадили вт прѣкѣлабен (Tocilescu, 464).

прѣгар, паргар и пѣгар «общински съветник» (*pólgár* < нем. *Bürger*): прошение прѣгарем брашувским (1413, I. Bogdan, *Relații*, 3); шолтшомъ и прѣгарем (1435, Costăchescu, II, 692); вт кѣ. прѣгари (Tocilescu, 465).

прѣгармештер «кмет» (*polgarmester* < нем. *Bürgermeister*): прѣгармештер сибински (1484—1485, I. Bogdan, *Relații*, 291).

херцег «херцог» (*herceg* < нем. *Herzog*): амлаш и фаграш херцег (1406, Panaitescu, 68).

пор «селянин» (*pór* < нем. *Bauer*): порем и сиремахом (1479—1480, I. Bogdan, *Relații*, 152).

сѣкерѣш «каруцар» (*szekeres*): посласте некоех сѣкерѣших (1474, I. Bogdan, *Relații*, 117).

мѣхашъ «пчелар» (*méhes*): ест и нинѣ мѣхашъ (1437, I. Bogdan, *Relații*, 255).

мештер «майстор» (*mester*): сѣсга наш миѣю мештер (1470 или 1475, I. Bogdan, II, 337).

Разни съществителни:

сѣлаш «подслон» (*szállás*): им дати сѣлаш (1480, I. Bogdan, *Relații*, 274).

лакаш «обител, убежище» (*lakás*): место и лакаш (1508—1509, I. Bogdan, *Relații*, 305).

газда «домакин» (*gazda*): газдъ тѣрчинъ (1482, I. Bogdan, *Relații*, 187); си вна газдъ (Tocilescu, 469).

хотар «граница» (*hotár*): хотар монастырю (1389, Panaitescu, 51); хотаръ имъ нижни (1392, Costăchescu, 7).

кѣп «вид, лице» (*kép*): кѣп господина ми (1480, I. Bogdan, *Relații*, 279).

сѣкѣля «лице от унгарско население в източна Трансилвания» (*székely*): нѣст на молдокъ и сѣ сѣкѣлех (1476, I. Bogdan, *Relații*, 126).

фѣртал «четвърт» (*fertaly* < нем. *Viertel*): един фѣртал кинограда (1499, I. Bogdan, II, 147).

илиш «житен данък» (*élés*): ни илиша ни подекодъ (1444, Costăchescu, II, 208).

б) Други части на речта

Думите от тази категория са малко на брой. Например:

бантокати и бантѣскати «обиждам» (*bântani*): да го не бантокат (1437, I. Bogdan, *Relații*, 73); никте да го не ба(н)тѣ(т) (1515, Costăchescu, *Doc. Bogdan*, 505).

ки(п)зовати «обмислям» (*képez*): сѣм добръ кпзовал (1459, I. Bogdan, *Relații*, 101).

понесѣсѣати «укорявам» (*panaszol*): понесѣсѣали за работѣ (1498, I. Bogdan, *Relații*, 214).

хитлен «хитър, лукав» (*hitten*): ми сѣ хитлени (1462—1463, I. Bogdan, *Relații*, 105).

ГРЪЦКО ВЛИЯНИЕ

На разпространението на гръцко-славянската култура се дължи проникването на известен брой гръцки думи, голяма част от които са книжовни. Отбелязваме преди всичко църковнорелигиозни наименования като: митрополи, митрополит, епископи, епископ, патриарх, архимандрит, иеромонах, протопоп, дѣякон, параклис, проскомидия, мѣѡлїе и др., някои от които са проникнали след създаването на румънската феодална държава и черква чрез старославянско посредничество. Речникът на румънската редакция на книжовно-славянския език обхваща множество обществено-политически термини от византийски (гръцки) произход, дошли чрез славянско посредничество, общи за езика на влашките и молдавските грамоти. С изключение на тази категория думи, гръцките лексикални елементи са много повече в двата езикови подтипа във Влахия и Трансилвания.

Съществителни имена

Обществено-политически термини от гръцки произход:

кѣстиарѣ (преобладава във Влахия) и кѣстиарникѣ (преобладава в Молдова) «сановник, който се разпорежда с финансите» (*βυστιαρѣ*): шеркан кѣстѣарѣ (1409, Panaitescu, 106); вѣра хѡранѣ кѣстѣ(р)ника (1400, Costăchescu, 32). Рядко се среща производната прѡтѣкѣстиарѣ: прѡтѣкѣстиарѣ пошѡр (1392, Panaitescu, 56).

спѡтарѣ, спатарѣ и спѣтарѣ (последната форма може да се смята за румънска) «висш сановник» (*σπαθѣριѡс*): нанѡтѣ спатарѣ (1424, Panaitescu, 134); пана дѣниша спѣтарѣ (1434, Costăchescu, 386).

логѡѡетѣ и логѡѣтѣ «началник на княжеската канцелария» (*λογѡѡετѣс*): тогдѣшнѣ логѡѡет (1392, Panaitescu, 56); братѡ логѡѡетѣ (1407, Costăchescu, 57).

комѣс «бойер, завеждащ княжеските конюшни» (*κομѣс*): станѣсѣ комѣс (1415, Panaitescu, 111); вѣра пана станѣсѣ комѣса (1437, Costăchescu, 542).

апѡклѣсарѣ и поклѣсарѣ «пратеник, посланик» (*αποκρѣсѣριѡс*): хѣ дѡнт тоѣз апѡклѣсар (1456—1462, I. Bogdan, *Relații*, 95); стѣ пѣсетѣн кѣ нам поклѣсари (1475, I. Bogdan, II, 336).

кѣѣфалїе «глава, главатар» (*κεφαλѣ*): кѣѣфалїем дрѣстѣрским (1402—1408, Panaitescu, 82).

Някои думи, които означават занаятия или предмети от материалната култура:

хѣрѣтизмѣ «поздрав» (χαίρετισμος): здракѣ и хѣрѣтизмѣ (1427, I. Bogdan, *Relații*, 29).

хар «благодарност» (χάρις) в изрази имати хар «благодаря»: имам хар господетко ки (1477, I. Bogdan, *Relații*, 130).

ѡризмѣ и сризмѣ «заповед» (ὄρισμος): по ѡризмѣ господетка ми (1415—1418, I. Bogdan, *Relații*, 7).

фелѡс «полза» (ὄφελος): нѣст кам ништа фелѡс (1479—1480, I. Bogdan, *Relații*, 151).

ѣнѣа «грижа» (ἐννοια): ѣннѣ да не имате (1431—1433, I. Bogdan, *Relații*, 249).

скандалѣ «скандал» (σκανδαλον): да не чинет скандалѣс (1478—1479, I. Bogdan, *Relații*, 146)¹.

ѡргѣа и сргѣа «проклятие» (οργή). Среца се само в клетвен израз: наказѣ и ѡргнѣж (1419, Panaitescu, 120); кѣанкоѣ казни и оургѣю (1458, I. Bogdan, 17).

катастихѣ «регистър, дневник» (κατάστιχο): да непишет с катастихѣ (1480, Panaitescu, 315); катастихѣ што сѣм кѣшил (1508, Tocilescu, 469); сѣм написати оу катастихѣ (1458, I. Bogdan, 17).

коумѣркѣ «мито» (κομμεριον). Среца се докѣм средста на XV в., след което бива заместена от унгарската кама: гдѣже се ѡбраштит коумѣркѣ (1408—1418, Panaitescu, 96).

перпир «грѣцка монета» (περπυρον): хѣанада перпир (1369—1376, Panaitescu, 36).

аспрѣ «дребна монета» (ασπρο): .з. сто и .п. аспри (1451, Panaitescu, 227); аспри кѣ (1508, Tocilescu, 469); на каждѣм годѣ .ф. аспра (1471, I. Bogdan, 162).

харагѣа и хѣрегѣа «монетарница» (χαρχη): дарѣка хѣрагѣа ѡт банокѣ (1424, I. Bogdan, *Relații*, 121); мѣто и хѣрегѣю (1449, Costăchescu, II, 385).

ѣнгарѣа «неприятность, затруднение» (αγγαρεία): кѣам ѣнгарѣам (1408—1418, Panaitescu, 102).

ѣнеѣен и ѣнепсѣн «внук, племянник» (ανεψιος): радѣла ѣнеѣен раскала (1451, Panaitescu, 214) и ж.р. ѣнепсѣа: негѣкс ѣнепсѣю да оузмѣс (1453, Costăchescu, 763).

б) Някои глаголи

ѣнпсати «липсвам» (λειπώ, ελειψα): да мѣ га не ѣнпсат (1481, I. Bogdan, *Relații*, 286).

пѣдѣпсати и пѣдѣпшати «наказвам» (παιδεψα): немои мѣчнѣте и пѣдѣпсати (1496—1507, I. Bogdan, *Relații*, 228); да се спѣд(ѣ)пшет (1496—1497, I. Bogdan, *Relații*, 214).

фѣтасати «стигам» (φθάνω, ἔφθασα): кѣ кон час фѣтасѣ рѣч (1432, I. Bogdan, *Relații*, 40).

¹ Макар да не е засвидетелствувана в езика на молдавските грамоти, допускаме, че е била позната, тъй като в един документ намираме име на лице скандалѣ, на pewno произлязло от прозвището: сѣлишта скандалѣва (1456, Costăchescu, II, 569).

ЕЛАТЕ «елате» (ἐλα, ἐλατε): ЕЛАТЕ ПО СКОРО (1432, I. Bogdan, *Relații*, 42).

ОРИСАТИ (орисокати, срисекати) «заповядвам» (ὀρίζο, ὀρίσας): ЕСТ ОРИСАА ГОСПОДСТВО МИ (1476, I. Bogdan, *Relații*, 96); ТАКОЗИ КЇ СРИСЕТЕТЬ (1433—1440, I. Bogdan, *Relații*, 75).

ГЕКАСИТИ «вкусвам» (γενο, γευσας): ДА НЕ ГЕКАСИТЕ (1431—1432, I. Bogdan, *Relații*, 60).

ХАРАКЕСКАТИ «сека пари» (χαρασσο, εχαραζα): ДА СМ ХАРАКЕСКАТИ Н КЪ ЗЕМЛИ (1424, I. Bogdan, *Relații*, 21).

а) Други части на речта

Тук гръцкото влияние е слабо. Така:

ЕФТИНО «евтино» (ευθνος): ЖЕЛЕЗО... ПО ЕФТИНО (1475—1476, I. Bogdan, *Relații*, 125).

ХИЛНАДА «хиляда» (χιλιας, χιλιάδος): УТ ХІЛІАДЖ ЗАТЕХ ФЛОРИН (1431—1432, I. Bogdan, *Relații*, 59).

УТИ «тъй като» (ὅτι): ДА ЗНАТЕ УТИ ЕКО ТЪРЦИ (1432, I. Bogdan, *Relații*, 41).

КАТА «всеки» (κατα) пред думи, които означават време: КАТА ГОДИНОУ (1482, Panaitescu, 322).

ТУРСКО ВЛИЯНИЕ

Фр. Миклошч изтъква, че турското влияние върху славянските езици обхваща три периода, последният от които, оставил най-силни следи, започва от установяването на турците в Европа¹.

Анализът на речника показва, че турското влияние върху румънската редакция на книжовнославянския език е слабо през първата половина от разглежданата епоха, като постепенно се засилва през втората половина. Турските лексикални елементи, проникнали в езика на грамотите, са само съществителни имена, по-голямата част от които са из областта на материалната култура. Ето някои от тях:

АТЛАЗ «атлаз» (*atlaz*): А. АТЛАЗ СЪ ЖДЕРИ (Tocilescu, 461).

БОГАСІЯ «скъпа тъкан, обикн. за подплата» (*bogasy*): СЪ СЪЗЛИ С. БОГАСІИ (1474—1476, I. Bogdan, *Relații*, 121); ЗА ЕДИН БОГАСИ (1509, Tocilescu, 475).

ФОТА «селска пола» (*fota*): ЗА .К. ФОТА (1508, Tocilescu, 470).

ПАХТА «пафта» (*pafta*): .К. ПАХ. СРЕБРО (Tocilescu, 461).

КАФТАН «кафтан» (*kaftan*): А. КАФТАН УТ РЪСТИШТЕ (1485, Panaitescu, 348).

ТАФТЪ «тафта» (*tafta*): ТАФТЪ ЗА КСЧИМС (1508, Tocilescu, 472).

¹ Виж L. SAINÉANU, *Influența orientală asupra limbei și culturei române*, t. I, București, 1900, стр. 39—40.

кофтерне «платно» (*kufteri*): кофтерне радї гслер (1509, Tocilescu, 474).

сѣнциф «кожа от белка» (*siñgef*): сѣнциф (1509, Tocilescu, 474).

дслама «долама» (*dolama*): едно дсламс... под дслами (1508, Tocilescu, 471).

махрама «забрадка» (*mahrama*): за едно махрамс (1508, Tocilescu, 471).

тестемел «шал» (*destimal*): за един тестемел (1508, Tocilescu, 470).

меш «ботуш» (*mest*): меш (1508, Tocilescu, 471).

чорап «чорап» (*çorap*): за чорапи з. зиги (1508, Tocilescu, 471).

гайтан «гайтан» (*gaytan*): за гайтан (1509, Tocilescu, 475).

боздоган «боздуган» (*bozdogan*): за тишкс боздоган (1509, Tocilescu, 475).

настрап «чаша, потир» (*mastrap*): едно настрап (1509, Tocilescu, 473).

иврик «ибрик» (*ibrik*): един иврик (1508, Tocilescu, 472).

тапснє и типснє «тепсия» (*tepsi*): спонт типсин (1509, Tocilescu, 474).

цол «цол» (*çul*): один цол (1509, Tocilescu, 473).

махал «махала» (*mahalle*): пресн поп с махал (1508, Tocilescu, 472).

хамалък «хамалък» (*hamallik*): за хамалък (1508, Tocilescu, 470).

налбант «налбант, подковач» (*nalbant*): один налбантс (1508, Tocilescu, 470).

хакан «хаванче» (*havan*): за хаканє (1508, Tocilescu, 471).

мечит «джамия, мечет» (*mescit*): за радї кске на мечит 1509, Tocilescu, 474).

кадие «кадия» (*kadi*): на кадие кѣда сѣм стои (1509, Tocilescu, 473).

кантар «кантар, единица мярка за тежина, равна на 50 кг.» (*kantar*): три кантари нкрс черною (1446, Costăchescu, II, 244).

олак «данък в коне, специален куриер, конник» (*olak*): и кони за олак (1526, Ștefulescu, 88).

хоцат «ноториален акт» (*hocet*): внон хоцат цо сте сзели (1503—1508, I. Bogdan, *Relații*, 222).

баша, мн. башаларѣ «паша» (*paşa*): башаларѣ вни сѣ втишли (1492, I. Bogdan, *Relații*, 299).

сѣбаша «кмет» (*subași*): послахмо га... до сѣбашє (1496—1507, I. Bogdan, *Relații*, 229).

санжак «санжак» (*sancak*): санжак никополски (1482—1507, I. Bogdan, *Relații*, 299); его санжака 1499, I. Bogdan, 424).

Влиянието на италианския език върху речника на грамотите е твърде слабо и непряко. Ето някои примери:

сомо «тежина за измерване на сребро»¹: каделн(и)цѣ шт кї сомн сребра (1476, I. Bogdan, 212).

¹ Виж I. BOGDAN, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, București, 1913, т. I, стр. 212.

флоринъ «флорина» хѣлѣдж златех флорини (1431—1432, I. Bogdan, *Relații*, 59); в езика на Молдова се среща изолирано флоръ: wt тѣхзи флорн (1450—1500, I. Bogdan, II, 458).

дѣкат, дѣкато и дуката «дребна монета, дукато» (*ducato*): трѣгокат съ кѣтѣми дѣкатами (1431—1433, I. Bogdan, *Relații*, 64); ш(с)т со(т) золоты(х) дукато(к) (1421, Costăchescu, 142). флоринъ и доукатъ са проникнали навярно посредством унгарски език.

Непряко е и влиянието на латинския език. То идва чрез полско посредничество. По този път са възприети думи като: маистват, корѣна, гѣбернатор, канцилар, секретар, прелат, доктор, копия, артикѣла и др. Други някои, като пѣшка напр., са проникнали посредством немски и унгарски.

Немското влияние е дошло по два пътя: 1) чрез полски са възприети думи като: рѣтер, маршалек, рада, кѣхмистръ, крам, бархат, 2) чрез унгарски: прѣгар, прѣкѣлаб, пор, фертал и др. Думи като шолтѣз се смятат, че са проникнали и по двата пътя.

РУМЪНСКИ ЛЕКСИКАЛНИ ЕЛЕМЕНТИ

От XVI в. насам броят на лицата в румънските феодални княжества, познавачи на книжовнославянския език, започна да намалява. Освен това, както изтъква С. Б. Бернщейн, румънските граматичи и преписвачи не са владеели добре този книжовен език¹, поради което са допускали езикови грешки². Недостатъчното познаване на книжовния език се е отразило по-осезателно и в областта на речника. Въпреки всички усилия на граматичите и писарите да спазват езиковите норми на книжовно-славянски език, твърде често в славянския текст се промъкват румънски думи, едини от които със славянски окончания, други — с румънски. Първите румънски думи в езика на грамотите са от края на XIV в., като техният брой постоянно нараства — доказателство за затвърдяването на румънския елемент.

Задълбоченото изследване на езика на грамотите е довело Й. Богдан до заключение, че в късните ръкописи, особено в тези със светско съдържание или в дипломатическите документи «влиянието на румънския език върху книжовнославянския е така силно, че последният променя формите и строежа си»³.

Румънските думи, проникнали в езика на грамотите, са твърде разнообразни и придават специфичен характер и местен колорит на румънската редакция на книжовнославянския език.

Тук трябва да подчертаем приноса на Д. П. Богдан в изучаване румънските елементи в езика на грамотите с работата му *Glosarul cuvintelor românești din documentele slavo-române*, București, 1946.

¹ С. Б. БЕРНШТЕЙН, *Разыскания в области болгарской исторической диалектологии*, Москва—Ленинград, 1948, стр. 77.

² AL. ROSETTI, *Istoria limbii române*, t. III, București, 1962, стр. 46.

³ IOAN BOGDAN, *Cîteva manuscripte slavo-române din Biblioteca imperială de la Viena*, București, 1889, стр. 2.

В настоящата работа си поставяме за цел да дадем представа за румънския лексикален елемент от XIV—XVI в., без да навлизаме в областта на топонимията и ономастиката, която представлява отделен въпрос¹.

а) Съществителни имена

Повечето от румънските думи в езика на грамотите са съществителни имена. Тук те са дадени в групи, както следва: I) румънски думи от латински произход; II) техни производни; III) румънски заемки; IV) техни производни и V) румънски думи с неясен произход.

Наименования свързани със социалния живот и занаяти

I. вѣчин «1. крепостен селянин; 2. съсед» (*vecin*): 1. вѣт вѣчиннѣх монастирѣс (1482, Panaitescu, 322); 2. драгѣм вѣчинѣм и родѣтелѣм (1495—1496, I. Bogdan, *Relații*, 195).

жсдѣ «съдия» (*jude*): гдѣ бѣа жсдѣ юга (1493, I. Bogdan, II, 27).

фаср «железар» (*faur*): фасрѣа съ дѣлаа си (1502, Ștefulescu, 48).

II. портар «висш сановник, пазител на двора в румънските княжества» (*portar*): портар господѣтка ми (1474, I. Bogdan, *Relații*, 115); портарѣс сѣчакскомоу (1502, I. Bogdan, II, 198—199).

шарь «сановник в Молдова» (*ușar*): панѣ козѣмѣ оушарю (1482, I. Bogdan, 262).

армаш «висш служител с административни и съдебни функции» (*armaș*): жѣпан стѣнка армаш (1456—1459, I. Bogdan, *Relații*, 92); панѣ армашѣс (1489, I. Bogdan, 373).

гѣлетар «служител, който се грижи за събиране данък от зърнени храни» (*găletar*): вѣт гѣлетарѣа пѣтрѣс (1570, Ștefulescu, 184).

чѣнѣшар «преписвач в канцелария» (*cenușar*): с ханѣшѣва кѣштѣ чѣнѣшар(а) (1437, I. Bogdan, *Relații*, 255).

аѣрар «златар» (*aurar*): станчюлоу аѣрарю (1484, I. Bogdan, 285).

IV. орашан и оржшан «гражданин» (*orășean*): врашанѣ (1438, Costăchescu, II, 59).

камараш и кѣмѣраш «служител в княжеския двор» (*cămarăș*): анѣон камараш (1431, I. Bogdan, *Relații*, 56); анѣон кѣмѣраш вѣт вѣкнах (Tocilescu, 543).

припѣшар «нисш служител, който отговаря за безстопанствените имоти» (*pripășar*): ни гѣвѣнѣнѣи ни припѣшари (1453, Costăchescu, II, 492).

ослоуѣхар «нисш служител, сановник» (*osluhar*): ни припѣшари ни ослоуѣхари (1453, Costăchescu, II, 492).

илишар «лице, натоварено със събиране данъка върху житото» (*ilișar*): ни илишари (1458, I. Bogdan, 14).

спатарѣа «бойер от нисш ранг, натоварен със запазване реда в селата» (*spătarul*): романѣс спатарѣаѣс (1472, I. Bogdan, 172).

дѣвѣрничѣа «нисш служител, саповник» (*dvornicel*): шѣфѣу(а) дѣвѣрничѣ(а) (1428, Costăchescu, 210).

¹ Виж. D. P. BOGDAN, *Characterul limbii textelor slavo-române*. București, 1946, стр. 14—25.

пахарничеа и пѣхѣрничеа «нисш служител, сановник» (*păhâr-nicel*): сима пахарничеа... тома пѣхѣрничеа (1490, I. Bogdan, 439).
кандар «грѣнчар» (*blidar*): селиште жоуржа кандарѣ (1459, I. Bogdan, 27).

плоскар «бѣкличар» (*ploscar*): оуноук бедин плоскарѣ (1502, I. Bogdan, II, 207).

сѣрлар «трѣбач с зурла» (*surlar*): мирча поурчеа соурларюа (1495, I. Bogdan, II, 53).

браништар «служител по опазване на горите» (*brăniștar*): ни браништари (1467, Panaitescu, 265).

трѣменташ «трѣбач» (*trîmbițaș*): приидош трѣменташ (1508, Tocilescu, 472).

кронтор «шивач» (*croitor*): миѣанлъ кронторѣ (1448, Costăchescu, II, 342).

пазитор «пазач» (*păzitor*): да не бѣде пазитори никѣде (1480—1482, I. Bogdan, *Relații*, 286).

слобозни «село от пресленици, временно освобождено от данъци и ангария» (*slobozie*): слобозни за .ѣ. лѣт (1466, I. Bogdan, 95).

Думи относно материалната култура

В езика на грамотите се срещат малко думи относно материалната култура, но такива изобилствуват в една разходна книга (дневник), в която са отбелязани различни покупки от годините 1508—1509 в Трансилвания.

I. порта и поарта «1. врата 2. Висока порта (в Турция)» (*poartă*): 1. с портѣ сининѣ (1482, I. Bogdan, *Relații*, 187); порти скатаго манастира (1491, I. Bogdan, 488) 2. «е призовел... по гѣо-ми на чистотю поартѣ (1587, Ștefulescu, 271).

сак «торба» (*sac*): кѣ разкалит саци (1482—1492, I. Bogdan, *Relații* 295).

ак «игла» (*ac*): за аче (1508, Tocilescu, 472).

фир «нитка, влакно» (*fir*): за фирѣ (1508, Tocilescu, 470).

скѣндѣра «дѣска» (*scîndură*): скѣндѣри за ѡдѣр (1508, Tocilescu, 470).

кѣни «гвоздей» (*cui*): за кѣѣ... кѣѣ ѡт петакра (1508, Tocilescu, 470).

чѣр «решето» (*ciur*): за един чѣр (1508, Tocilescu, 470).

настар «копче» (*nasture*): .ѣ. настари (1462—1463, I. Bogdan, *Relații*, 298).

кѣсторѣ «катарама» (*cheotoare*): кѣѡтори ѡт скѣло (1508, Tocilescu, 472).

тортѣ «дрѣжка» (*toartă*): котѣл сѣс тортѣ (1508, Tocilescu, 472).

бѣрѣѣ, мн. бѣрѣци «гѣба» (*burete*): за бѣрѣци (1509, Tocilescu, 474).

кѣпѣстрѣ «юлар» (*căpăstru*): един кѣпѣстрѣ (1509, Tocilescu, 475).

II. лѣгѣн «люлка» (*leagăn*): един лѣгѣн добрѣ (1482, I. Bogdan, *Relații*, 185).

чингѣторѣ «ремѣк» (*cingătoare*): .ѣ. чингѣтори (1508, Tocilescu, 472).

мѣнѣша «дрѣжка» (*mănușă*): котѣ със мѣнѣше (1508, Tocilescu, 472).

амнарѣ «огниво» (*amnar*): єдин амнарѣ радѣ ѡгѣн (1508, Tocilescu, 470).

Ѳ цѣцѣн «панта» (*îțină*): цѣцѣни за прозорец (1508, Tocilescu, 470).

стингѣ, мн. стинги «къса гредѣ» (*stinghie*): за стинги (1508, Tocilescu, 472).

Наименовани, свързани с природни обекти и растения

І. коуламѣ «врѣх» (*culme*): на коулами вишѣни градини (1475, I. Bogdan, 206).

мѣнѣл «хѣлм» (*muncel*): съ сѣмни полѣнами и мѣнѣли (1488, I. Bogdan, 351).

калѣ «долина» (*vale*): до маткѣ калѣк до ѡбрѣшѣи калѣк (1451, Panaitescu, 227).

рѣпа и рѣпа «пропасть» (*ripă*): даже до рѣпи (ж=ѣ) (1400, Costăchescu, 31); ѡ рѣпи (1428, Costăchescu, 224).

коастѣ «бряг» (*coastă*): велика коастѣ с камѣн (1569, Ștefulescu, 175).

кал «вал» (*val*): кало(м) ѡ калоу (1432, Costăchescu, 330).

лак «езеро» (*lac*): дорѣ с лак (1566, Ștefulescu, 150); прости ѡ лак (1466, I. Bogdan, 127).

грѣи «хѣлм» (*grui*): по грѣюл нѣкѣслов... прѣз грѣюл (1568, Ștefulescu, 244).

рѣнк «осечено мѣсто в гора» (*runc*): на рѣнкѣ берѣзѣк (1502, I. Bogdan, II, 210).

мѣкѣ «рѣб» (*muchie*): по мѣкѣ дорѣ с дѣла (1579, Ștefulescu, 205).

стрѣмтѣра «теснина» (*strimtoare*): ѡг стрѣмтѣры хотарѣмѣ (1428, Costăchescu, 233).

прѣн «слива» (*prun*): по ниже прѣна (1436, Costăchescu, 444).

палтѣн «явор» (*paltin*): дѣла палтѣнѣлѣн (1491, I. Bogdan, 488); и прилаг. палтинѣк (пак там).

ѣлм «бряст» (*ulm*): до ѣлмѣл (1451, Panaitescu, 227); зѣподѣ ѡуламѣлѣр (1492, I. Bogdan, 510).

сок «бѣз» (*soc*): черѣс зѣподѣю сочилоу 1492, I. Bogdan, 510).

плоп «топола» (*plop*): на мѣгоуруу плопоуѣлѣ (1411, Costăchescu, 81).

фрасѣн «ясен» (*frasin*): с фрасѣни даже дорѣ (1569, Ștefulescu, 165).

нѣк «орѣх» (*nuc*): до поѣна нѣкѣслов (1585, Ștefulescu, 244).

ІІ. рѣптѣрѣ «урѣва» (*ruptură*): къ рѣптѣрѣ (1400, Costăchescu, 31).

пѣлтинѣнѣш «гора от явори» (*păltiniș*): до пѣлтинѣнѣш (1410, Costăchescu, 75).

III. лѣнкъ «ливада» (*luncă*): виноград и лѣнкъ (1545, Ștefulescu, 110).

ликадъ, мн. ликези(лѣ) «градина» (*livadă*): с ликезиле корешт (1584, Ștefulescu, 241).

IV. рѣкитиш «ракита» (*răchitiș*): дѣлом до рѣкитиш а ѿ рѣкитиш (1491, I. Bogdan, 473).

V. писк «врѣх» (*pisc*): до пискѣ ѿ здола (1451, Panaitescu, 227); ѿт пискѣ... ѡу пискъ (1468, I. Bogdan, 127).

мѣгѣра «хѣлм, малка планина» (*măgură*): дори брѣхѣс мѣгѣрек (1565, Ștefulescu, 150).

Роднински и други наименования

I. фиастръ «заварено дете» (*fiastru*): съ сыновѣ мѣ и фиастри си (1471, Panaitescu, 275).

непот «внук, племянник» (*nepot*): непот ѣго соломни (1428, Costăchescu, 230).

непота и непота «внучка» (*nepoată*): непоти скои (1480, I. Bogdan, 244); непота (1493, I. Bogdan, II, 26).

мѣере «жена, супруга» (*muiere*): до брадѣ мѣерѣи (1491, I. Bogdan, 488).

кѣмнат «шурей» (*cumnat*): кѣмнатѣ си (1472, Panaitescu, 279); кѣмнатъ ѣго (1470, I. Bogdan, 152).

фин «кум, крѣсник» (*fin*): на дѣшѣ фѣинѣи (1480, I. Bogdan, *Relații*, 158).

скѣт «щит» (*scut*): под скѣт кѣсоте кракѣс (1501—1502, S. Dragomir, 72).

бѣката «шарче» (*bucată*): д. бѣката сѣкро (1462—1463, I. Bogdan, *Relații*, 298); за томоу бѣкатѣ зѣмаю (1452, Costăchescu, II, 410).

кодръ «часть от гора» (*codru*)¹: ѣдин кодръ за место (1567, Ștefulescu, 159).

фалче «старая мярка за земна повѣрхность» (*false*): ѣдин пол ѿ фалче (1521, Ștefulescu, 80); ѣдноу фалчоу кинограда ...тѣтѣ фалчоу (1499, I. Bogdan, II, 147).

жѣдѣчѣе, мн. жѣдѣчѣи «административная судебная единица» ост. (*judecie*): два жѣдѣчѣи (1488, I. Bogdan, 361).

II. мѣнтѣи «житель на Мунтения» (*muntean*): тѣрци и мѣнтѣи (1480, I. Bogdan, II, 356).

жѣган «кастриран кон» (*jugan*): пастѣхѣ или жѣган (1496, I. Bogdan, *Relații*, 212).

сѣгншора «наименование на болѣсть по добитѣю» (*unghișoară*): сѣржжа на ѣдин кон за сѣгншоре (1508, Tocilescu, 470).

III. клѣе «купа» (*clăie*): ѣдна клѣе за сѣно (1582, Ștefulescu, 227).

враш «градъ» (*oraș*): къ враши господѣтка ми (1389, Panaitescu, 32); по врашѣмъ (1450, Costăchescu, II, 756).

¹ Виж. О. DENSUSIANU, *Istoria limbii române*, I, București, 1961, стр. 58.

кражка «вражда» (*vrajbă*): хокете да счините кражес (Tocilescu, 465).

ръкаш «письмо» (*răvaş*): книги и ръкаше (1587, Ştefulescu, 267).

IV. кражмаш и кръжмаш «враг» (*vrăjmaş*): кражмаш тѣх да ест кражмаш (1421, I. Bogdan, *Relații*, 9); против тим кражмашем (1480, I. Bogdan, II, 356).

кражмашинѣ «вражда» (*vrăjmăşie*): кражмашинѣ еже сте имали (1525, Ştefulescu, 85).

глобар «лице, което събира глоби» ост. (*global*): скокодны от глобаръ (1406, Panaitescu, 70).

дижмар «лице, което събира десетька» (*dijmar*): ни дижмаре (1482, Panaitescu, 323).

хотарник «мерач на имоти» (*hotarnic*): да мѣ ест хотарник (1406, Panaitescu, 68).

ждер «бялка» (*jder*): ккерица или ждер (1422, I. Bogdan, *Relații*, 18).

V. лотрѣ «разбойник» (*lotru*): около сего лотра (Tocilescu, 522).

тлъхар «разбойник» (*tilhar*): счинили се съ тлъхари (1482—1487, I. Bogdan, *Relații*, 192); черес поут тлъхарех (1492, I. Bogdan, 510).

б) Глаголи, прилагателни, местоимения, предлози

патити «пая» (*a răi*): имат патити келико залъ (1470, Panaitescu, 272).

бскѣрос «радостен» (*bucuros*): азъ сжм бскѣрос с каше сасжес (Tocilescu, 102).

боереск, мн. боерешт «боиерски» (*boieresc*): ливезиле боерешт (1584, Ştefulescu, 241).

чест «този» (*acest, cest*): што бы емс чест оурик (1431, Costăchescu, 315).

утре «между» (*între*): утре бонле (1451, Panaitescu, 216).

Отделна категория представляват някои думи, създадени в румънския книжовнославянски език, които не се срещат в румънски и другите славянски езици. Ето някои примери:

хитленстко «хитрост, измама» (унг. *hitlen*): сжм схватила изради хитленстко (1480, I. Bogdan, *Relații*, 158); без въсккого хитленстка (1499, I. Bogdan, 495).

кезѣшѣстко «гаранция» (унг. *kezes*): за того кезѣшѣстко (1434, Costăchescu, II, 675).

камшинстко «мито» (унг. *vám*): третѣ дел от камшинстко елхос (1482, Panaitescu, 322).

камскати «взимам мито» (унг. *vám*): не дѣйте нх камскати (1415—1418, I. Bogdan, *Relații*, 27).

сасин «саш» — наименование на немски колонист от южна Трансилвания (срв. унг. *szász*): едномс сасинс от брашек (1503—1508, Tocilescu, 211).

мѣциашѣстко «съседство» (срб. *међаш*): сѣседство и мѣциашѣсткос бити (1508—1510, Tocilescu, 211).

Изброените думи са само част от наименованията, които се наслоили към среднобългарския фонд, обогатили са речника на румънската редакция на книжовнославянския език и са му придали разнообразие, каквото другите редакции през съответния период не познават.

Погледнат исторически, речникът на една и съща канцелария, взет отделно, не е еднакъв. С изключение на традиционните уводни и заключителни изрази, които са неизменени, кръгът на чуждите и румънски думи в езика на грамотите непрекъснато се разширява и изменя, така че речникът на грамотите от дадена епоха донякъде се различава от тоя на предишната. Лексически в рамките на една и съща канцелария и епоха, има известни различия и между езика на домашните документи и този на дипломатиката, което се обуславя от тяхното съдържание и предназначение. Така например, в канцеларията в Молдова се употребява почти изключително думата *листъ* като наименование на документ за даване на привилегии. В един документ обаче с дата 10 май 1466 година, излязъл от канцеларията на Стефан Велики и предназначен за Зографския манастир¹, славянската дума *листъ* отстъпила място на гръцката *хрисокоул*, а *пан*, характерна за речника на молдовските грамоти — на *жоупан* (I. Bogdan, 99—101). В посочения документ не намираме източнославянски фонетически особености, а сръбски, паралелно с български, напр. *великомъченика...* на *сакѣи дан*. *сакѣи год...* или *смо...ке стоат да дакамо* и т.н. По-старите и по-нови документи обаче, писани преди и след него, вече изобилствуват с източнославянски черти. В други документи, съставени от същия *докрул логофет* и писани от граматика *тадор* (I. Bogdan, 115 и 119) отсъствува напълно сръбският елемент, следователно различията не са обусловени от произхода и подготовката на граматика.

Единството на този език се определя: 1) от среднобългарската му основа и 2) от думите от румънски произход, проникнали навсякъде. Чуждите влияния обаче се внесли някои различия в рамките на тази цялост и са допринесли за очертаването на три езикови разновидности (под-типа) — а) във Влахия, б) в Трансилвания и в) в Молдова. В речника на грамотите от Влахия и Трансилвания се чувствава и един слой думи от сръбски, унгарски, гръцки и турски произход (и незначителен брой от немски чрез унгарско посредничество); в речника на молдавските грамоти се преплитат южнославянски с източно и западнославянски елементи, към които се прибавят латински и немски думи, включително и отделни думи от унгарски, гръцки и турски произход.

Румънският лексикален елемент е най-чест в езика на грамотите, особено в молдавските.

В резултат на разнообразните влияния върху книжовнославянския език, румънска редакция, могат да се открият и множество двоинни форми, понякога дори в един и същ документ, като напр.: *королеки польскомоу... королеки польскомоу* (1393, Costăchescu, II, 607); *кравем полским... савга крѣлѣ* (1499, I. Bogdan, II, 273); *должника...*

¹ I. BOGDAN, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, стр. 101, бел. 8 изтъква, че документът е адресиран до един манастир от българи и сърби.

длъжникъ (1435, Costăchescu, II, 693); оу нныхъ трѣгох... оу нныхъ торгохъ (1460, I. Bogdan, II, 273); поутъ прихѣдитъ, та тѣмъ поутемъ... до дороги, та дорогоу (1501, I. Bogdan, II, 184). Някои от синонимите са думи от различен произход (обикновено славянски и гръцки), като: пан мѣхъ писар и пан тадор граматик (1433, Costăchescu, II, 144); да скѣдѣтелъскѣтъ... и сице мартѣрисахъ (1598, Ștefulescu, 297). В речника на влашките грамоти и на трансилванските (седмоградските) срещахме дублети от среднобългарски и сръбски, напр. кѣшта (кѣшта) — кѣкѣ; лѣк (лѣк) — лѣк; пѣт (пѣт) — пѣт; междоу — междоу.

Ако употреба на синоними в рамките на един и същ документ е все пак рядкост, в езика на грамотите, взет в неговата цялост, синонимите са вече редовно явление. Ето някои примери:

- 1) славяно-гръцки синоними: посол — апоклисар (поклисар); покѣлѣннѣ, оризмо; покѣлѣкати — оризати; наем — ракъна; стол — трапѣза; скѣдѣтелъскѣто — мартѣриса; грижа — ення.
- 2) славяно-румънски: люка — лѣкѣн, жена (жена) — мѣяре.
- 3) славяно-унгарски: мыто — кама; мытар — камеш; пасичник мѣхаш; окраз — кнѣ.
- 4) унгарски синоними: кѣзѣш — содѣш.
- 5) полско-латински: члѣнок — артикъ.
- 6) румънско-турски: кражмаш — дѣшман.
- 7) румънски: портар — оушар.
- 8) румъно-гръцки: кѣката — комат.

За понятието «внук», «племенник» намираме употребени близкозначните думи: 1) кноук (и оуиск), 2) анепсен и 3) непот; за «град» — 1) град (и город), 2) карош и 3) ораш; за «съсед» — 1) сѣжд (и сѣсед), 2) кѣчин и 3) мѣжинаш; за «пѣт» намираме: 1) пѣт (пѣт), 2) пѣт, 3) дорога и 4) дрѣм.

Известни лексикални разлики между отделните езикови подтипа се забелязват и във връзка с географското разпространение на думите и с териториалната ограниченост на различните влияния. Така за «мыто» в езика на влашките грамоти се употребяват: коумерк и кама и за «митник» камеш, а в молдавските само: мыто, мытар и мѣтник; за «господар» във Влахия срещахме господин, в Молдова — господар; срещу жоупан (във Влахия и Трансилвания) — пан (в Молдова), срещу пагоуба, «загуба» (срещана и в трите подтипа), в Молдова се употребява и шкода (стара немска заемка чрез полско посредничество), а във Влахия и ккар (унгарска). Чести в речника на грамотите от Молдова са киноград и млин, а в тези от Влахия — лознѣ и кодѣница. кѣзѣш (унгарска) «гарант», срещана и в трите подтипа, има във Влахия свой конкурент — сръбската дума ъмѣцѣ, а в Молдова — унгарската содѣш и т.н. Тук могат да се отбележат и цяла редица наименования, характерни за езика на един или друг подтип. Така типични за речника на молдавските грамоти са някои думи като: соукно, шолк, бакелна, перец, скарѣ, рада, радца, баран, билица, кѣница, срещу които във влашките грамоти намираме: коумерк, скна, пипер, окен, кѣкѣрица, ждѣр и т.н.

Въпросът за хронологията е свързан с редица трудности. Ако за някои думи като: *голд*, *голдокати*, *голдокник* не е трудно да се определи, че са проникнали в езика на грамотите (чрез полски език) в условията на васалност на Молдова, а други като *мѣштер*, *пѣшка*, *салонитро* и др. се свързват с развоя на занаятите в Трансилвания, за по-голямата част от думите няма сигурен критерий. Засвидетелстването на дадена дума в езика на някои грамоти от определен период не означава, че тя е била непозната през предшестващия период.

Трябва да се предположи, че една част от думите от неславянски произход (унгарски, гръцки, турски) са могли да имат по-широка употреба, макар че в езика на грамотите се срещат изолирано, за което може да се съди от обстоятелството, че впоследствие някои от тях са проникнали в речников фонд на румънския език и са го обогатили с множество производни. Тук ще посочим малка част от тези думи, като не вземаме пред вид производните:

1) унгарски: *a bintui* «опустошавам», *chezas* «поръчител», *chip* «вид, лице», *gazdă* «домакин», *guler* «яка», *ham* «хамут», *hotar* «граница», *majă* «единица мярка за тежина, равна на 50—100 кг.», *marfă* «стока», *meșter* «майстор», *sălaș* «подслон, убежище», *șubă* «шуба» и т.н.

2) гръцки: *cămară*, «килер, стая», *cărămidă* «тухла», *dascăl* «учител», *folos* «полза», *ieftin* «евтин», *litră* «литър», *pipер* «пинер», *plapumă* «завивка», *săpun* «сапун», *sculă* «сечиво», *zahăr* «захар», *zugrav* «зограф» и т.н.

3) турски: *atlas* «атлас», *buzdugan* «боздуган», *cazan* «казан», *cîntar* «кантар», *ciorap* «чорап», *dușman* «враг», *foță* «селска пола», *gaitan* «гайтан», *hamalic* «хамалък», *ibric* «ибрик», *maramă* «кърпа за глава», *tafta* «тафта», *țol* «цол» и т.н.

По този начин, проучването речника на грамотите има особено значение както за историческата лексикология и съставянето на общ речник на румънски език, така и за съставяне речник на румънската редакция на книжовнославянския език¹.

Конкретното изследване езика на грамотите в различните му страни (фонетика, морфология и речник) потвърждава изказаната в началото мисъл, че книжовнославянският език, използван като писмен език в канцелариите на румънските княжества, представлява цялостно явление със свой специфичен облик. Той съчетава в себе си черти на другите редакции с по-силно подчертан румънски елемент. Ето защо, правилно е да се смята за отделна, румънска редакция на книжовнославянския език, различна от всички останали редакции. Оттук и голямото му значение за историята на различните изводи на книжовнославянски език.

¹ Виж. G. MIHAILĂ, *În legătură cu alcătuirea unui dicționar al slavonei din Țările Române*, SCL, X, 1959, стр. 483.

СЪКРАЩЕНИЯ

1. *Antol.* *Antologhion*, славянска ръкопис от Трансилвания, XVI в. BA RPR, nr. 252.
2. *Apost.* *Apostol*, славянска ръкопис от Трансилвания, XVI в. BA RPR, nr. 624.
3. I. Bogdan IOAN BOGDAN, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, vol. I—II, București, 1913.
4. I. Bogdan, *Relații* IOAN BOGDAN, *Relațiile Țării Românești cu Brașovul și cu Țara Ungurească*, București, 1905.
5. D. P. Bogdan, *Acte* DAMIAN P. BOGDAN, *Acte moldovenești din anii 1426—1502*, București, 1947.
6. Costăchescu MIHAI COSTĂCHESCU, *Documentele moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, vol. I, Iași, 1931, vol. II, Iași, 1932.
7. Costăchescu, *Bogdan* MIHAI COSTĂCHESCU, *Documentele lui Bogdan-Voevod*, București, 1940.
8. Dragomir SILVIU DRAGOMIR, *Documente nouă privitoare la relațiile Țării Românești cu Sibiul în secolii XV și XVI*, București, 1929.
9. Iorga N. IORGA, *Scrisori și inscripții ardelenе și maramureșene*, 2 vol., București, 1906.
10. *Min.* *Minei pe tot anul*, славянска ръкопис от Трансилвания, XVI в. BA RPR, nr. 147.
11. Nicolaescu ST. NICOLAESCU, *Documente slavo-romine cu privire la relațiile Țării Românești și Moldovei cu Ardealul în sec. XV și XVI*, București, 1905.
12. *Oct.* *Octoih*, славянска ръкопис от Трансилвания, XVI в. BA RPR, nr. 41.
13. Panaitescu, P. P. PANAITESCU, *Documentele Țării Românești*, vol. I. Documente interne, București, 1938.
14. Panaitescu, *Doc. Sibiu* P. P. PANAITESCU, *Documente slavo-romine din Sibiu (1470—1653)*, București, 1938.
15. Ștefulescu ALEXANDRU ȘTEFULESCU, *Documente slavo-romine relative la Gorj (1406—1765)*, Tirgu Jiu, 1908.
16. Tocilescu GR. TOCILESCU, *534 documente istorice slavo-romine din Țara Românească și Moldova privitoare la legăturile cu Ardealul (1346—1503)*, Viena, 1905—1906 (București, 1931).
17. *Triod.* *Triod Înflorit*, славянска ръкопис от Трансилвания, XVI в., BA RPR, nr. 417.